

Pre-print versie van hoofdstuk verschenen in

Samenlevingen: Inleiding in de Sociologie, in N. Wilterdink, B. Heerikhuizen van, D. Weenink, K. Rusinovic (ed.) (2017) Groningen: Noordhoff.

8 Bevolking en migratie

Hein de Haas

8.1 Achtergronden van bevolkingsgroei

8.2 Gevolgen van de bevolkingsgroei

8.3 Nederlandse migratie in mondiaal en Europees perspectief

8.4 Veranderingen in wereldmigratiepatronen

8.5 De historische en koloniale wortels van Nederlandse migratiepatronen

8.6 Nederland als vertrek- en bestemmingsland

8.7 Migratiepatronen na de Tweede Wereldoorlog

8.8 Oorzaken van migratie

8.9 Rol van migratie en integratiebeleid

Ten slotte

Wanneer in de media aandacht wordt geschonken aan bevolkings- en migratievraagstukken, dan betreft het vaak alarmerende berichten. Men leest bijvoorbeeld dat de Nederlandse bevolking steeds meer bejaarden zal gaan tellen waardoor de kosten van de gezondheidszorg onbetaalbaar zouden worden, dat de bevolking van Duitsland op de lange duur dreigt uit te sterven of juist dat de komst van migranten ervoor zorgt dat Nederland overvol raakt. De verwachting dat de wereldbevolking omstreeks het jaar 2050 zo'n 10 miljard mensen zal tellen (UN, World Population Prospects, 2015) – een ruime verdubbeling sinds 1980 – ontlokt commentatoren allerlei bezorgde vragen: zal er genoeg voedsel, woonruimte, energie en werk zijn voor al die mensen? En zal deze bevolkingsgroei het natuurlijke milieu niet onherstelbaar verwoesten? Ook migratie is een onderwerp dat wereldwijd de gemoederen danig bezig houdt. Beelden van vluchtelingen en migranten die op boten Europa proberen te bereiken, wekken gemakkelijk de impressie dat we in tijden van ongekende migratie leven. Politici en media spreken vaak van een 'migratiecrisis'. Tegelijkertijd heeft het idee zich gevestigd dat de integratie van veel migrantengroepen in westerse samenlevingen zeer moeizaam verloopt. Sommige politici en commentatoren bestempelen deze integratie zelfs als 'mislukt'. Niet zelden versterken ze deze beeldvorming door migranten als veroorzakers van tal van problemen aan te wijzen, variërend van werkloosheid en baanonzekerheid tot criminaliteit en terrorisme.

Wat uit die berichten en het debat niet blijkt, is dat voorspellingen over de bevolking en migratie al heel lang gedaan worden en dat ze nogal onbetrouwbaar zijn. In de jaren dertig van de vorige eeuw voorspelden sommige deskundigen dat de bevolkingsomvang van Nederland binnenkort zou gaan afnemen (Van Praag, 1976). Intussen is de Nederlandse bevolking gegroeid van 8 miljoen mensen in de jaren dertig van de vorige eeuw naar ruim 17 miljoen in 2016. Migratie speelt een belangrijke rol bij de recente en toekomstige bevolkingsgroei. Volgens cijfers van het CBS (2016) is de Nederlandse bevolking in de eerste helft van 2016 met 43.000 personen toegenomen, waarvan 35.000 door migratie. Dit is de hoogste groei in een half jaar sinds het begin van deze eeuw. Veel mensen zijn bevreesd voor de nadelige effecten van deze groei. Anderen menen echter juist dat de groei te gering is, omdat de relatieve toename van het aantal mensen boven de pensioengerechtigde leeftijd de economie te zwaar gaat belasten. Een belangrijke constatering is dat ontwikkelingen op het gebied van demografie en migratie, zoals verjonging, veroudering of verandering in de etnische samenstelling van de bevolking, afhankelijk van de omstandigheden zowel voordelen als nadelen kunnen hebben, en dat doemscenario's eigenlijk nooit uitkomen.

De berichten over bevolkings- en migratievraagstukken maken echter wel iets anders duidelijk: de studie van menselijke samenlevingen vergt kennis van ontwikkelingen op het gebied van de demografie en migratie. In dit hoofdstuk bespreken we eerst de oorzaken en achtergronden (8.1) en vervolgens de gevolgen van de groei van de wereldbevolking (8.2). Het grootste deel van dit hoofdstuk gaat echter over migratie. Niet alleen heeft migratie in belangrijke mate bijgedragen aan veranderingen in de bevolkingsopbouw en -omvang in samenlevingen overal op aarde, ook hangt migratie op complexe wijze samen met economische, culturele en politieke ontwikkelingen. Dit hoofdstuk biedt daarom een overzicht van de belangrijkste historische en actuele ontwikkelingen rondom migratie, toegespitst op Nederland. In paragraaf 8.3 staan we stil bij de Nederlandse migratie in mondiaal en Europees perspectief, waarna we veranderingen in de wereldmigratiepatronen op lange termijn bespreken. In de daaropvolgende paragrafen komen de historische en koloniale wortels van Nederlandse migratiepatronen (8.4), Nederland als vertrek- en bestemmingsland (8.5) en de migratiepatronen na de Tweede Wereldoorlog aan bod (8.6). Na deze uiteenzettingen over veranderingen in de aard en achtergronden van migratie in de loop van de tijd gaan we meer systematisch in op de vraag waarom mensen migreren (8.7). In paragraaf 8.8 wordt de rol van het migratie- en integratiebeleid voor de positie van migranten in de samenleving belicht.

8.1 De achtergronden van de bevolkingsgroei

Een opvallend gegeven in de ontwikkeling van de menselijke soort over de lange termijn betreft de sterke groei van het aantal mensen in de wereld. Omstreeks het jaar 10.000 voor Christus lag het aantal mensen dat de aarde bevolkte waarschijnlijk tussen de 5 en de 10 miljoen. Vanaf ongeveer 8000 voor Christus begon dat cijfer geleidelijk te stijgen. Bij het begin van de christelijke jaartelling lag het tussen de 150 en 300 miljoen. Men schat dat de wereldbevolking in het jaar 1750 tussen de 650 en de 850 miljoen mensen telde. Daarna versnelde de groei zich spectaculair. In 1830 waren er ongeveer één miljard mensen, in 1930 ongeveer 2 miljard, in 1960 3 miljard, in 1974 4 miljard, in 1987 5 miljard, in 1999 6 miljard en in 2011 7 miljard. Het duurde tienduizenden jaren voordat een wereldbevolking van 1 miljard bereikt werd, het tweede miljard was er honderd jaar later al bij gekomen, het derde miljard liet 30 jaar op zich wachten, het vierde 14 jaar, het vijfde 13 jaar, het zesde 12 jaar en het zevende ook 12 jaar (zie tabel 8.1 en figuur 8.1). De groei is spectaculair, hoewel deze begint af te vlakken.

Tabel 8.1 Schatting van de wereldbevolking per werelddeel. Vanaf het jaar 400 v.Chr. tot 2010 en prognose voor 2060 (in miljoenen)

Jaar	China	India	Overig Azië	Europa	Afrika	Noord-Amerika	Latijns-Amerika	Oceanië	Wereld totaal
400 v.Chr	19	30	45	32	17	1	7	1	152
0	70	46	52	43	25	2	10	1	250
500	32	33	55	41	32	2	13	1	205
1100	56	40	59	43	40	2	16	1	257
1300	83	100	57	86	69	3	29	2	429
1400	70	74	56	65	68	3	36	2	374
1500	84	95	64	84	86	3	39	3	458
1700	150	175	111	125	106	2	10	3	682
1800	330	190	126	195	101	5	19	2	968
1900	415	290	197	422	118	90	75	6	1613
1950	555	358	484	547	224	172	167	13	2519
1960	657	442	599	604	282	204	219	16	3024
1970	831	555	755	656	364	232	285	20	3697
1980	999	689	943	692	479	256	362	23	4442
1990	1155	849	1164	721	636	283	444	27	5280
2000	1274	1021	1381	728	812	315	523	31	6086
2010	1341	1224	1598	738	1022	344	590	37	6896
2060*	1211	1717	2194	702	2512	466	753	58	9615

* Prognose, mediumvariant

Bron: *Encyclopedia of Population* (2003); United Nations, *World Population Prospects: The 2010 Revision Database* (2011)

De groei van de wereldbevolking wordt bepaald door twee componenten: het aantal mensen dat wordt geboren en het aantal mensen dat overlijdt, Fertilititeit en mortaliteit de vruchtbaarheid

en de sterfte, ook wel genoemd de *fertiliteit* en de *mortaliteit*. De eenvoudigste manier om de vruchtbaarheid en sterfte in cijfers uit te drukken is door middel van respectievelijk het Geboortecijfer, sterftcijfer, geboorteoverschot geboortecijfer en het sterftcijfer, die bepalend zijn voor het geboorteoverschot. Het geboortecijfer is het jaarlijks aantal levend geboren per duizend leden van de bevolking. Het sterftcijfer is het jaarlijks aantal sterfgevallen per duizend leden van de bevolking. Het geboorteoverschot is dan het aantal geboorten in een jaar minus het aantal sterfgevallen in dat jaar per duizend leden van de bevolking. De sterke groei van de wereldbevolking is te verklaren uit het feit dat als gevolg van betere hygiëne, gezondheidszorg en voeding het sterftcijfer vanaf de negentiende eeuw sterk is gaan dalen, terwijl geboortecijfers pas veel later zijn gaan afnemen.

Demografen gebruiken daarnaast vaak andere maatstaven, cijfers die iets zeggen over de toekomstige bevolkingsontwikkeling, uitgaande van de thans geldende vruchtbaarheidsverhoudingen. Het *vruchtbaarheidscijfer* is het geschatte aantal kinderen dat een vrouw in een gegeven populatie gedurende haar leven gemiddeld ter wereld brengt. Ligt dit cijfer beneden de twee, dan ligt het onder het vervangingsniveau, het niveau dat nodig is om de oudergeneratie te vervangen door de kindergeneratie. De *netto vervangingsfactor* of de netto reproductiefactor is het gemiddelde aantal *dochters* dat een vrouw in een gegeven populatie gedurende haar leven ter wereld brengt. Ook dit cijfer zegt iets over de toekomstige bevolkingsontwikkeling: is dit cijfer groter dan 1, dan zal de bevolking op den duur toenemen; is het lager, dan zal de bevolking afnemen; zou het precies op 1 liggen, dan zou de bevolking zichzelf vervangen of reproduceren.

Daarbij is nog geen rekening gehouden met de effecten van migratie. Voor veranderingen in de wereldbevolking als geheel zijn alleen het geboorte- en het sterftcijfer bepalend, maar voor veranderingen in de omvang en de samenstelling van de bevolking van een gegeven territorium is ook migratie, als derde component, van invloed. In veel Europese landen is het geboortecijfer thans lager dan het sterftcijfer, waardoor de natuurlijke groei negatief is. Als er dan toch sprake is van bevolkingsgroei, is die uitsluitend toe te schrijven aan immigratie.

Op 21 maart 2016 passeerde het aantal inwoners van Nederland de 17 miljoen. Steeds meer inwoners in Nederland zijn elders geboren of hebben ouders die in een ander land zijn geboren. Volgens de *Bevolkingsprognose 2014-2060* van het CBS (2014) zal de Nederlandse bevolking in de toekomst verder groeien. Tegelijkertijd vergrijst zij en wordt zij steeds internationaler. De verwachting is dat deze trends zich de komende decennia zullen doorzetten; hoewel Nederlandse vrouwen gemiddeld te weinig kinderen krijgen om het inwonertal op peil

te houden, zal dat naar verwachting toch verder stijgen als het gevolg van immigratie. Hierbij moet opgemerkt worden dat ontwikkelingen op het gebied van migratie niet goed te voorspellen zijn, aangezien deze sterk afhangen van onzekere factoren zoals toekomstige economische groei en arbeidsmarktdynamiek in Nederland en omstandigheden in herkomstlanden.

Het huidige Nederlandse demografische patroon komt in grote trekken overeen met dat van de andere landen in Europa. Op grond van de lage geboortecijfers wordt voorspeld dat Europa in 2060 met 702 miljoen mensen 36 miljoen inwoners minder zal tellen dan in 2010 (zie tabel 8.1). Volgens dezelfde prognose zal in 29 landen de bevolking tot 2060 meer dan verdubbelen. Bijna al deze landen liggen in Afrika. Nigeria telde in 2015 ruim 181 miljoen inwoners, in 2060 zijn dat er volgens deze prognose naar verwachting 398 miljoen. Ook landen zoals Somalië, Zambia, Niger en Oeganda hebben een zeer groot geboorteoverschot. De netto vervangingsfactor ligt hier zo rond de 3, het vruchtbaarheidscijfer rond de 6. Ondanks grote armoede is het sterftecijfer de afgelopen decennia door verbeteringen in de gezondheidszorg sterk gedaald in veel arme landen; vooral de kindersterfte is sterk teruggedrongen. Door deze combinatie van nog altijd hoge geboortecijfers en sterk gedaalde sterftecijfers groeit de bevolking van arme landen veel sneller dan die van rijke landen. Hoewel geboortecijfers daar inmiddels ook snel zijn gaan dalen, zal dit zich pas op langere termijn vertalen in een tragere bevolkingsgroei (vergelijk de gegevens in tabel 8.1). In midden-inkomenslanden is het vruchtbaarheidscijfer al sterk gedaald – in Marokko bijvoorbeeld van 7 kinderen rond 1970 tot 2.2 in 2015, maar net boven het niveau van Frankrijk.

Het hierboven beschreven patroon past in de zogeheten ‘demografische revolutie’ of het model van de *demografische transitie*. Hierin worden drie fasen onderscheiden: in de eerste fase zijn geboorte- en sterftecijfer beide hoog. In de tweede fase, de cruciale ‘*transitiefase*’, maakt de bevolking een snelle groei door als gevolg van de daling van de sterftecijfers, die aanvankelijk niet gepaard gaat met een daling van de geboortecijfers. Het gevolg is een sterke toename van het geboortenoverschot. Vervolgens, in de derde fase, beginnen ook de geboortecijfers te dalen, waardoor de inmiddels sterk gegroeide bevolking in een steeds trager tempo toeneemt.

8.2 Gevolgen van bevolkingsgroei

Waarom vinden veel onderzoekers snelle bevolkingsgroei ongunstig? Zo'n ontwikkeling Voor- en nadelen van bevolkingsgroei hoeft niet in alle opzichten nadelig te zijn. Veelgenoemde economische voordelen van bevolkingsgroei zijn dat een grotere bevolking grootschaliger productie mogelijk maakt, meer arbeidskracht levert (en dus meer arbeidsdeling en specialisatie van de productie mogelijk maakt) en afzetmarkten vergroot. Degenen die deze effecten noemen, kunnen er ook op wijzen dat industrialisatie, urbanisatie en technologische vernieuwing steeds gepaard zijn gegaan met en gestimuleerd zijn door bevolkingsgroei (Matras, 1977: 11-12).

Hiertegenover wordt wel gesteld dat groei negatieve gevolgen met zich meebrengt wanneer de omvang van de Overbevolking bevolking een bepaalde kritische grens overschrijdt; er is dan sprake van overbevolking. Die grens is evenwel niet nauwkeurig aan te geven en verschilt per plaats op aarde en per periode in de geschiedenis. Overbevolking is alleen een zinvol begrip als het gerelateerd wordt aan de verhouding tussen bevolkingsomvang enerzijds, de middelen van bestaan en de gangbare opvattingen over aanvaardbare levensomstandigheden anderzijds.

Overbevolking is daarom een subjectief begrip. Theorie van Malthus Thomas R. Malthus, een achttiende-eeuwse Engelse dominee en econoom, verkondigde in 1798 in zijn *Essay on the Principle of Population* de theorie dat de 'natuurlijke' groei van de menselijke soort – elke 25 jaar een verdubbeling – veel groter is dan de maximaal mogelijke toename van de bestaansmiddelen – elke 25 jaar een even grote portie erbij. Onbekommerde bevolkingsgroei zou dus tot steeds grotere tekorten, vooral van voedsel, leiden en uiteindelijk resulteren in massale sterfte, tenzij de mens zijn reproductietempo zou weten te matigen.

Karl Marx vond Malthus' theorie een misleidende manier om te verklaren waarom in kapitalistische samenlevingen zoveel mensen zeer arm waren. Dat het proletariaat zo'n miserabel bestaan had, kwam niet door de voortplantingssnelheid, maar door de kapitalistische productieverhoudingen. De onder het kapitalisme bestaande overbevolking is 'relatieve' overbevolking, meende Marx: ze hangt samen met de voor deze productiewijze karakteristieke economische en politieke machtsverhoudingen en de ongelijke verdeling van rijkdom. Bij de ondergang van het kapitalisme zou ook het zogenaamde bevolkingsvraagstuk worden 'opgeheven'.

Malthus' theorie lijkt ook niet van toepassing op de demografische geschiedenis van een land als Nederland in de afgelopen honderd jaar. De omvang van de bevolking steeg hier

van ruim 5 miljoen mensen in 1900 naar bijna 16 miljoen aan het einde van de vorige eeuw. Iemand die dat honderd jaar geleden had kunnen voorzien en het werk van Malthus had bestudeerd, zou de gruwelijkste rampen hebben voorspeld: hoe kunnen 16 miljoen mensen op zo'n klein grondgebied leven? In werkelijkheid gaat het de Nederlanders nu in allerlei opzichten beter dan in 1900, het levensniveau en de levensverwachting zijn gemiddeld sterk gestegen. Dat snelle bevolkingsgroei gepaard gaat met economische achteruitgang, is dus lang niet altijd waar. Ook voor de wereldbevolking als geheel zijn de voorspellingen van Malthus niet uitgekomen. In tegenstelling tot zijn theorie is de wereldvoedselproductie sneller toegenomen dan de bevolking. Er is daarom relatief - in verhouding tot het totaal aantal levende mensen - minder honger en armoede dan ooit in de menselijke geschiedenis.

Men kan ook van overbevolking spreken wanneer het aantal mensen dat een bepaald gebied Bevolkingsgroei en milieubelasting bewoont zo groot wordt dat het natuurlijke milieu door de zware belasting ernstig wordt aangetast. Het natuurschoon wordt langzaam teruggedrongen, de stijgende behoefte aan energie leidt tot de bouw van steeds grotere centrales die de atmosfeer vervuilen en grondstoffen dreigen op te raken. Deze voorbeelden maken al duidelijk dat er steeds een discussie gaande is over de ernst van die nadelen. Een andere kwestie is of deze problemen vooral herleid moeten worden op grote bevolkingsdichtheid, dan wel op economische en technologische factoren. Of er sprake is van overbevolking is dan ook altijd omstrede.

Een historisch-vergelijkende aanpak toont dat de onwenselijk geachte consequenties van sterke bevolkingsgroei onder bepaalde omstandigheden kunnen worden teruggedrongen en onder andere condities juist verontrustende proporties aannemen. In het negentiende- en twintigste-eeuwse Europa werden de problemen die de bevolkingsgroei aanvankelijk bood, zoals snelle en onbeheerste urbanisatie en gebrek aan adequate huisvesting na verloop van tijd vrij goed opgevangen. Zoals hierboven genoemd zijn de geboortecijfers in vrijwel alle landen in de wereld thans aan het dalen. Deze demografische transitie hebben sinds 1988 tot een vertraging van de groei van de wereldbevolking geleid, die zich naar verwachting in de toekomst verder zal doorzetten.

De daling van geboortecijfers hangt nauw samen met processen van economische ontwikkeling, urbanisatie en uitbreiding van onderwijs, in het bijzonder voor vrouwen: hierdoor nemen voor ouders de materiële baten van kinderen af (kinderarbeid vermindert) en de kosten toe, en stijgt daarmee de motivatie om het kindertal doelbewust te beperken. Omdat die ontwikkelingen zich het minst voordoen in de armste landen, vooral gelegen in Afrika ten zuiden van de Sahara, kunnen we daar de sterkste bevolkingsgroei verwachten. Gezien de

bepaalde economische mogelijkheden en de veelal relatief zwakke overheden in deze delen van de wereld zullen zich hier waarschijnlijk ook de grootste problemen voordoen ten gevolge van de snelle bevolkingsgroei, zoals stijgende werkloosheid onder jongeren.

Zoals Tabel 8.1 aangeeft, leiden deze demografische veranderingen tot grote verschuivingen in de samenstelling van de wereldbevolking naar regio. Zo woonden er in 1950 nog twee keer zoveel mensen in Europa dan in Afrika, maar in 2000 overtraf het aantal mensen in Afrika al het aantal in Europa en zal in 2060 volgens de prognose het aantal Afrikanen meer dan drie keer zo groot zijn als het aantal Europeanen. Dat laatste is echter onzeker. Ook hier geldt dat het moeilijk en vaak onmogelijk is om sociologisch relevante voorspellingen te doen op basis van extrapolaties uit demografische cijferreeksen. Zo moest de schatting van de toekomstige bevolkingsontwikkeling van sommige Afrikaanse landen enkele malen naar beneden worden bijgesteld, omdat het aantal mensen dat aan aids overleed telkens hoger bleek uit te vallen dan was voorzien. Het uitbreken van deze ziekte in 1981 en de grote omvang die deze epidemie in een aantal landen zou aannemen is iets dat geen demograaf destijds kon voorzien. Daarnaast neemt fertiliteit in het algemeen sterk af naarmate opleidingsniveaus (vooral van vrouwen) en en welvaart. Nog veel onzekerder is wat de consequenties van dergelijke demografische trends zijn voor toekomstige migratiepatronen, omdat deze onder andere afhangen van economische en politieke condities in bestemmingslanden. Verreweg de meeste Afrikanen migreren bijvoorbeeld naar relatief welvarende landen binnen het continent (zoals Zuid-Afrika), en dat zal in de toekomst naar alle waarschijnlijkheid zo blijven. En toenemende Afrikaanse arbeidsmigratie naar de Golfregio, de Verenigde Staten en China duidt erop dat we er niet voetstoots vanuit kunnen gaan dat Afrikanen *en masse* naar Europa zullen komen (Flahaux & de Haas, 2015). Het vervolg van dit hoofdstuk is gewijd aan migratie: historische en recente ontwikkelingen, achtergronden, gevolgen en beleid.

8.3 Nederlandse migratie in mondiaal en Europees perspectief

Migratie is van alle tijden, en heeft ook in het verleden vaak tot angst en wantrouwen geleid. Dit was bijvoorbeeld in het begin van de twintigste eeuw het geval voor de immigratie van groepen als Italianen, Ieren en Joden naar de Verenigde Staten. Internationale migratie op grote schaal leidt bijna onvermijdelijk tot maatschappelijke spanningen, maar deze zijn doorgaans van voorbijgaande aard (Castles e.a., 2014). Na twee of drie generaties blijken de meeste migrantengroepen weliswaar niet de religie, maar wel de taal en gewoontes van de meerderheidsbevolking grotendeels te hebben overgenomen, en bekijken sommige ex-

migranten na verloop van tijd zelf de komst van nieuwe ‘vreemdelingen’ met argwaan. Volgens sommige migratieonderzoekers stellen dalende communicatie- en transportkosten migranten in staat om ook over langere tijd ‘transnationale’ sociale en culturele bindingen met herkomstlanden te behouden (zie Vertovec, 1999). Mede hierdoor is er een debat of de klassieke ‘assimilatiehypothese’ nog wel opgeld doet.

Ondanks de wijdverbreide gedachte dat we in een tijd van ongekende migratie leven is de omvang van de hedendaagse migratie niet buitengewoon groot. In 1960 was drie procent van de wereldbevolking een internationale migrant – waarbij een internationale migrant wordt gedefinieerd als een persoon die minimaal een jaar in een ander land dan haar of zijn geboorteland woont. Het aantal internationale migranten is tussen 1960 en 2010 toegenomen van naar schatting 93 tot meer dan 214 miljoen mensen, terwijl de wereldbevolking in dezelfde periode is toegenomen van 3 naar bijna 7 miljard. Dit betekent dat het aantal migranten uitgedrukt in termen van het percentage van de wereldbevolking opmerkelijk constant is gebleven op een niveau van ongeveer 3 procent (Castles e.a.,2014).

Het is tevens een onjuiste veronderstelling dat politieke en oorlogsvluchtelingen massaal op weg zijn naar het rijke Westen. Westerse samenlevingen herbergen relatief lage aantallen vluchtelingen vergeleken met armere landen. Wanneer gekeken wordt naar het aantal vluchtelingen in de EU als percentage van de totale EU-bevolking dan zien we dat dit percentage in de afgelopen halve eeuw fluctueerde tussen de 0,1 en 0,5 procent. Zelfs de bijzonder hoge piek in de vluchtelingenmigratie in 2015 is niet zonder precedent. Zo lag ten tijde van de oorlog in het voormalige Joegoslavië in de eerste helft van de jaren negentig dit percentage op een vergelijkbare niveau als dat van 2015.

Toch hebben zich in de laatste decennia belangrijke veranderingen voorgedaan in wereldmigratiepatronen, die fundamentele implicaties hebben voor de migratie naar Nederland en andere Europese samenlevingen. Deze migratiepatronen hebben de bevolkingssamenstelling van met name de grote steden in deze samenlevingen de afgelopen decennia ingrijpend beïnvloed.

8.4 Veranderingen in wereldmigratiepatronen in mondiaal en Europees perspectief

De voornaamste verandering in wereldmigratiepatronen die zich de afgelopen zestig jaar heeft voltrokken kunnen we kenschetsen als de *postkoloniale migratie-ommekeer*, waarbij Europa zich van herkomstgebied van kolonisten en emigrantten tot de voornaamste mondiale migratiebestemming heeft omgevormd. In de voorgaande vijf eeuwen waren het vooral

Europeanen die naar de rest van wereld uitzwierven, als veroveraars, missionarissen, kolonisten, soldaten, handelaren, vluchtelingen en arbeidsmigranten. Daarbij eigenden zij zich vaak het recht toe – meestal onder de banier van een religieuze of seculiere beschavingsmissie – om overzeese gebieden en hele continenten in bezit te nemen.

Terwijl Spanje en Portugal een groot deel van Zuid- en Midden-Amerika veroverden, vestigden Engelse en Franse kolonisten zich overwegend in Noord-Amerika. De oorspronkelijke Amerikaanse bevolking werd onderworpen door bewapende kolonisten en in grote delen van het continent door Europese ziekten en genocide gedecimeerd. Later werden naar schatting een kleine 12 miljoen Afrikanen door Europeanen als slaven naar Amerika getransporteerd (Lovejoy, 1989). Europese kolonisten vestigden zich ook elders in de wereld. Vooral nadat de Zuid- en Noord-Amerikaanse koloniën in de loop van de achttiende en negentiende eeuw zelfstandig waren geworden, ontwikkelden zij zich tot bestemmingsgebieden voor grote aantallen Europese migranten. Tussen 1846 en 1924 verlieten zo'n 48 miljoen Europeanen het oude continent richting de Nieuwe Wereld (Massey, 1991). Ondertussen hadden Fransen, Engelsen en Nederlanders in Azië en Afrika nieuwe koloniën gesticht. Sommige daarvan – zoals Zuid-Afrika, Algerije, Australië, en Nieuw Zeeland - werden vestigingskoloniën, waar mensen van Europese herkomst in groten getale naar toetrokken om zich daar permanent te vestigen.

Aan deze grootschalige Europese emigraties kwam na de Tweede Wereldoorlog tamelijk snel een einde. Terwijl met de onafhankelijkheid van koloniën veel kolonisten en de met hen geassocieerde bevolkingsgroepen (zoals Indische Nederlanders en Molukkers naar Nederland) naar Europa kwamen, zagen steeds minder Europeanen als gevolg van een ongekende naoorlogse economische groei brood in de oversteek naar Amerika of Australië. Dit was het begin van een transformatieproces waarin Europa zich heeft omgevormd van een emigratieregio tot een mondiale migratiebestemming. In de loop van de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw resulteerde een combinatie van een buitengewoon sterke economische groei en een forse daling van geboortecijfers in steeds nijpender arbeidstekorten in verschillende industriële sectoren in landen als Duitsland, Frankrijk, België en Nederland. Hierdoor nam de trek naar Amerika en Australië sterk af en werd Noord-West Europa *zelf* steeds meer een bestemming.

Aanvankelijk werden deze arbeidskrachten in Zuid-Europese landen als Spanje, Portugal, Italië, het voormalige Joegoslavië en Griekenland geworven. Toen het emigratiepotentieel in deze landen als gevolg van economische groei, democratisering (in het geval van Portugal, Spanje en Griekenland) en daling van geboortecijfers aldaar afnam,

begonnen werkgevers en overheden in West-Europa arbeidskrachten te werven in Turkije, Marokko, Tunesië en Algerije. Samen met de postkoloniale migratie was dat het begin van een toenemende migratie vanuit niet-Europese landen zoals Turkije en Marokko naar Europa. Na de Oliecrisis in 1973 brak een decennium van economische recessie en stijgende werkloosheid aan. De aanvankelijke verwachting dat ‘gastarbeiders’ zouden terugkeren kwam maar gedeeltelijk uit. Mede door strengere immigratieregels, zoals het invoeren van een visumplicht, besloten veel arbeidsmigranten zich juist definitief te vestigen, wat weer leidde tot aanzienlijke familiemigratie in de jaren tachtig en negentig.

Aan het eind van de jaren tachtig van de vorige eeuw braken in Europa weer economisch betere tijden aan en nam de arbeidsmigratie uit landen als Marokko (maar nu vooral naar Italië en Spanje) weer toe. Terwijl de hoogconjunctuur en arbeidsvraag immigratie stimuleerde, droeg ook de val van de Berlijnse Muur in 1989 bij aan een toename van migratie, en wel uit landen als Polen (voornamelijk naar Duitsland) en Roemenië (vooral naar Italië en Spanje, mede omdat daar Romaanse talen worden gesproken). Daarnaast leidden de oorlogen in het voormalige Joegoslavië en vooral het Bosnië-conflict (1992-1995) tot omvangrijke vluchtelingenmigratie naar West-Europa. Zuid-Europese landen zoals Italië en Spanje, van oudsher belangrijke herkomstlanden van arbeidsmigranten in West-Europa en immigranten in Noord- en Zuid-Amerika, veranderden door economische groei en vergrijzing tot belangrijke bestemmingslanden van arbeidsmigranten uit landen als Marokko, Tunesië, Roemenië en Latijns Amerika. Toen landen in Centraal- en Oost-Europa als Polen en de Baltische staten zich in 2004 en Roemenië en Bulgarije zich in 2007 bij de EU aansloten, leidde dat tot een verdere groei van migratie naar West-Europa.

Deze toename van binnen-Europese migratie heeft niet direct tot een sterke afname van de migratie naar de EU geleid, zoals in de jaren negentig nog werd verwacht. Integendeel, Europa heeft de afgelopen decennia een sterke toename gekend van immigratie uit niet-Europese landen. Jaarlijks kwamen er, variërend met de economische groei, in de periode tussen 1990 en 2010 tussen de 1,5 en 2,5 miljoen mensen legaal naar de EU (De Haas e.a., 2017). Op een totale EU-bevolking van 510 miljoen in 2016 is dat een immigratie van ongeveer 0,3 tot 0,5 procent per jaar. Hiermee is Europa inmiddels een belangrijkere migratiebestemming dan de Verenigde Staten, dat jaarlijks rond de 1 miljoen migranten trekt. Deze mondiale migratie-ommekeer, waarbij Europa zich van voornaamste herkomst- tot bestemmingsregio van wereldmigratie heeft omgevormd, heeft ook diepgaande gevolgen voor traditionele Europese vestigingslanden als de Verenigde Staten, Canada, Zuid-Afrika, Australië en Nieuw-Zeeland. Mede door het opdrogen van Europa als brongebied van

migranten en het afschaffen van racistische ‘Whites Only’ immigratiewetgeving in deze klassieke vestigingslanden is het aandeel Latijns-Amerikaanse, Afrikaanse maar vooral Aziatische migranten hier sinds de jaren zestig van de vorige eeuw sterk toegenomen. De aard van de wereldmigratie is hiermee drastisch veranderd. Het toenemende niet-Europese aandeel in de wereldmigrantenpopulatie verklaart ook waarom recente migratie door zoveel Europeanen en afstammelingen van Europese migranten in voormalige vestigingslanden als een ongekend fenomeen wordt gezien. Het idee dat migratie de laatste decennia een ongekende hoogte heeft bereikt, weerspiegelt dus een Eurocentrische kijk op de wereld.

8.5 De historische en koloniale wortels van Nederlandse migratiepatronen

Als open handelsnatie en koloniale macht, kent Nederland al eeuwen een rijke emigratie- en immigratiegeschiedenis. Zo trok Nederland in de Gouden Eeuw niet alleen veel arbeidsmigranten aan, maar werd het ook een toevluchtsoord voor Sefardische Joden die de *inquisitie* (religieuze vervolging van niet-Katholieken) op het Iberische schiereiland (het huidige Spanje en Portugal) ontvluchtten, nadat dat in 1492 door de katholieke legers op de maische heersers was heroverd. Zij maakten een einde aan de relatief hoge mate van religieuze tolerantie onder het Islamitisch bewind op het Iberische schiereiland, die daar had bijgedragen tot culturele, wetenschappelijke en economische bloei (cf. Menocal, 2009). Veel Joden, die voor de keuze werden gesteld tussen gedwongen bekering tot het Katholicisme, emigratie of de dood, weken daarom in de zestiende eeuw uit naar Noord-Afrika, steden als Salonika (het huidige Thessaloníki) en Istanbul in het Ottomaanse rijk, alsook Antwerpen en Amsterdam, waar een relatief sterke religieuze tolerantie heerste.

Vanuit Nederland migreerden sommige Sefardische Joden naar Brazilië, de Caraïbische eilanden, Suriname en Nieuw Amsterdam (het latere New York). Tijdens de Gouden Eeuw profiteerde de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden van de internationale contacten van de Sefardische Joden. Naast Sefardische of ‘Portugese’ Joden trokken vanaf het begin van de zeventiende eeuw toenemende aantallen Asjkenazische oftewel ‘Hoogduitse’ Joden naar Nederland. Zij waren afkomstig uit Midden en Oost-Europa en spraken bij binnenkomst Jiddisch, een mengtaal bestaande uit Duitse, Hebreeuwse en andere elementen. Zij waren gevlucht voor oorlogsgeweld tijdens de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) en pogroms in Polen en vestigden zich in Amsterdam en vanaf de achttiende eeuw in toenemende mate elders in Nederland. Daarnaast kunnen de recente immigratiegeschiedenis van Nederland en de etnische

diversiteit die de Nederlandse bevolking in de huidige tijd kenmerkt niet los gezien worden van het koloniale verleden. In de zeventiende eeuw vestigden Nederlanders handelsposten en koloniën in Noord- en Zuid-Amerika, de Antillen, op de West-Afrikaanse kust en Ceylon (het huidige Sri Lanka) en Indonesië. Nederlandse kolonisten vestigden zich in Zuid-Afrika (de Afrikaans sprekende ‘Boeren’ stammen hiervan af). Terwijl Nederland de Noord-Amerikaanse kolonie Nieuw Amsterdam (het huidige New York) verloor aan de Engelsen, verkreeg het in 1667 Suriname, waar een plantage-economie werd gesticht. Daarnaast waren Nederlanders sinds de oprichting van de West-Indische Compagnie (WIC) in 1621 actief in de trans-Atlantische slavenhandel vanuit de Afrikaanse handelsposten Elmina (in het huidige Ghana) en Luanda (het huidige Angola). Aan de andere kant van de oceaan ontwikkelde vooral Curaçao zich tot Nederlands ‘verzamelcentrum’ voor slaven.

Terwijl de meeste slaven naar Nederlandse koloniën in Nederlands-Brazilië (1630-1654) en vervolgens Suriname gingen, werden vanuit Curaçao ook slaven vervoerd naar Spaans Zuid-Amerika en de Franse en Engelse Antillen. In een lucratief handelssysteem dat wel bekend staat als de ‘driehoekshandel’, ruilden slavenhandelaren aan de West-Afrikaanse kust goederen uit de Republiek voor slaven (Postma, 1990). Na transport naar Amerika werden de slaven geruimd voor tropische producten als suiker en koffie, die vervolgens in Nederland werden verhandeld. Terwijl onder Engelse druk in 1818 de slavenhandel ook in Nederland werd afgeschaft, duurde het tot 1863 totdat Nederland als een van de laatste landen in Europa de slavernij zelf afschafte. Groot-Brittannië had dat reeds in 1833 gedaan en Frankrijk volgde in 1848. De bevolkingsgroep die in Suriname bekend staat als Creolen (Afro-Surinamers) stamt af van deze slaven. Marrons zijn afstammelingen van Afrikaanse slaven die van de plantages wegvluchtten en in het oerwoud nieuwe gemeenschappen met een unieke taal en cultuur stichtten. Na de afschaffing van de slavernij weigerden veel voormalige slaven op de plantages te werken, en gingen planters op zoek naar goedkope arbeidskrachten. Dit leidde vanaf 1872 in Suriname tot een omvangrijke immigratie van contractarbeiders uit Brits-Indië, de zogeheten Hindoestanen, en tussen 1890 en 1939 tot immigratie van Javaanse contractarbeiders. Daarnaast kwamen er in deze tijd ook Chinezen en Libanezen naar Suriname.

In 1619 veroverde de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) de stad Jayakarta, het huidige Jakarta, en doopte de stad om tot Batavia. Dit was het begin van de Nederlandse kolonisatie van het huidige Indonesië dat vanaf 1816 ‘Nederlands Indië’ zou gaan heten. Het koloniale VOC bestuur moedigde aanvankelijk huwelijken aan tussen de overwegend mannelijke kolonisten en Aziatische vrouwen, vaak vrijgekochte (huis-)slavinnen (Baay 2009).

Dit leidde tot het ontstaan van een omvangrijke gemengde Indo-Europese bevolkingsgroep en cultuur. Zij namen een tussenpositie tussen ‘inheemsen’ en Europeanen in.

8.6 Nederland als vertrek- en bestemmingsland

Naast de emigratie van Nederlanders naar de koloniën, bleef Nederland een bestemming voor zowel arbeidsmigranten als vluchtelingen. Behalve Joden kwamen ook andere groepen vluchtelingen af op de religieuze tolerantie en relatieve welvaart die Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw bood (Lucassen & Lucassen, 2012). Tegen het einde van de zeventiende eeuw ontvluchtte een grote groep Franse calvinisten (bekend als de Hugenoten) het katholieke Frankrijk waar zij aan vervolging bloot stonden, om zich onder meer in Nederland te vestigen. In Amsterdam was in 1700 omstreeks zes procent van de bevolking van Franse herkomst.

De meeste immigranten waren echter arbeidsmigranten. Sinds het eind van de zestiende eeuw zijn Duitsers lang de belangrijkste migrantengroep in Nederland geweest. Zij kwamen af op de hogere lonen en de werkgelegenheid in Nederland. Velen werden soldaten en zeelieden voor de VOC. Tot aan het einde van de negentiende eeuw kwamen Duitse arbeidsmigranten en trekarbeiders naar Nederland, onder meer om in de landbouw en turfwinning te werken. Naast laaggeschoolde arbeiders kwamen na 1870 steeds meer katholieke Duitse ondernemers naar Nederland, waar zij handelsketens als C&A (Clemens & August Brenninkmeijer) en V&D (Vroom en Dreesmann) zouden opzetten. Deze ondernemers, droegen bij aan de economische modernisering van Nederland. Ook trokken vanuit het oosten als ‘zigeuners’ aangeduide groepen door Nederland.

Omdat Nederland in de negentiende eeuw economisch achter begon te lopen bij zich sneller industrialiserende landen zoals Engeland, België, Frankrijk en later ook Duitsland, nam de migratie naar Nederland in deze eeuw af, en vormde Nederland zich geleidelijk om tot overwegend emigratieland Nederland als emigratieland. Met de snelle industrialisatie in Duitsland begon het Ruhrgebied vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw steeds meer Nederlandse arbeidsmigranten aan te trekken.

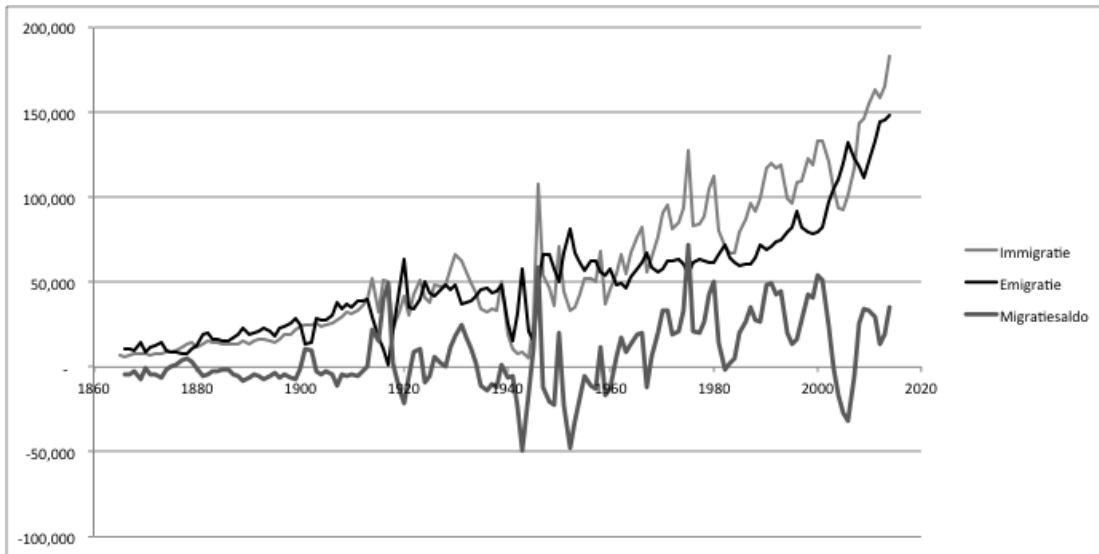
Uiteindelijk begon ook in Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw de industriële revolutie, wat grootschalige migratiebewegingen van platteland naar de stad op gang bracht. Net als elders in Europa liep de agrarische werkgelegenheid terug, onder meer als gevolg van de import van goedkoop graan en andere gewassen uit Noord-Amerika. Hierdoor

daalden de prijzen van landbouwproducten en waren boeren gedwongen efficiënter te produceren.

Dit versterkte de trek van het platteland naar de stad, waar de snel groeiende industrieën wel werkgelegenheid boden. Zo vestigden veel Friezen zich in Amsterdam, en veel Brabanders en Zeeuwen in Rotterdam. Zij werden daar vaak als vreemdelingen beschouwd. Ze hadden doorgaans weinig of geen scholing, deden tegen lage betaling zware en vaak gevaarlijke arbeid en leefden onder onhygiënische omstandigheden in overbevolkte stadswijken.

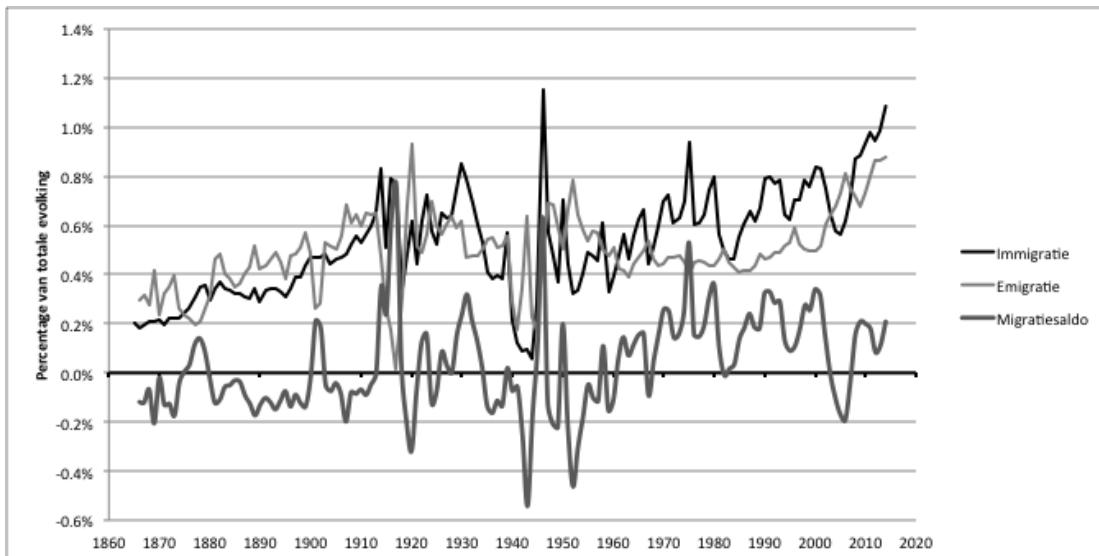
Andere plattelands- en stadsbewoners zochten hun heil in het buitenland. Behalve naar Duitsland en andere Europese bestemmingen vertrokken er vanaf 1840 steeds meer Nederlanders naar de Verenigde Staten (Vermeulen & Penninx, 2000), waar de regering tot 1914 de immigratie sterk aanmoedigde en er volop economische mogelijkheden waren voor arbeiders en boeren. Tussen 1870 en 1914 migreerden 138.000 Nederlanders naar de Verenigde Staten. Emigratie werd gezien als een kans om aan armoede te ontsnappen en een betere toekomst op te bouwen.

Figuur 8.2 Immigratie, emigratie en migratiesaldo voor Nederland, 1866-2014, absolute cijfers

Bron: DEMIG C2C database (www.imi.ox.ac.uk), CBS

Figuur 8.3 Immigratie, emigratie en migratiesaldo voor Nederland, 1866-2014, als percentage van de bevolking

Bron: DEMIG C2C database (www.imi.ox.ac.uk), CBS

Figuren 8.2 en 8.3 tonen de absolute en relatieve omvang van immigratie en emigratie en het migratiesaldo (immigratie minus emigratie) voor Nederland vanaf 1866. Ze laten zien dat Nederland tot aan de Eerste Wereldoorlog in de meeste jaren een negatief migratiesaldo, ofwel een vertrekoverschot had. Met andere woorden, in die tijd was Nederland overwegend een emigratieland. Tijdens de Eerste Wereldoorlog nam de emigratie echter sterk af en de immigratie sterk toe, met name door de komst van meer dan 130.000 Belgische vluchtelingen naar het neutrale Nederland. In de naoorlogse jaren trok Nederland veel migranten uit het berooide Duitsland aan, waar zij werk vonden in fabrieken en mijnen en als dienstmeisjes in particuliere huishoudens. Na de Amerikaanse beurscrash van 1929 kwamen ook Europese economieën, inclusief die van Nederland, in een diepe recessie terecht, waardoor de werkloosheid toenam en de immigratie afnam.

Nadat Hitler in 1933 aan de macht kwam probeerden steeds meer Duitse en Oostenrijkse Joden en politieke dissidenten naar het buitenland te vluchten. Joodse vluchtelingen naar Nederland. Tussen de 35.000 en 50.000 Joden vluchtten tot 1940 naar Nederland. Terwijl Joodse vluchtelingen aanvankelijk betrekkelijk welkom waren, begon er zowel in Europa, waaronder Nederland, als in de Verenigde Staten langzamerhand een vijandiger politiek klimaat te ontstaan voor de opvang van deze vluchtelingen. De grenzen werden steeds meer voor hen gesloten. In 1938 besloot de Nederlandse overheid de grenzen voor vluchtelingen uit Duitsland volledig te sluiten. Joodse vluchtelingen die aan de grens arriveerden werden teruggestuurd. Sommige vluchtelingen wisten door hulp van smokkelaars de grens illegaal over te steken. Toen de Kristallnacht van 9 op 10 november 1938 een nieuwe Joodse vluchtelingenmigratie op gang bracht, werden uiteindelijk enkele duizenden van hen toegelaten in Nederland, op voorwaarde dat ze in kampen zouden worden ondergebracht en dat deze gefinancierd zouden worden door de Joodse gemeenschap. Dit leidde in 1939 tot de bouw van het centraal vluchtelingenkamp Westerbork op de Drentse heide. De Nederlandse overheid beschouwde de vluchtelingen als ‘ongewenst’ en Westerbork werd bewust op een geïsoleerde plek gebouwd ver van de bewoonde wereld; zo wilde men voorkomen dat de Duitse Joden in de Nederlandse samenleving zouden integreren.

De Tweede Wereldoorlog en de Duitse bezetting van grote delen van Europa leidde tot de Holocaust: de grootschalige moord op vooral (zes miljoen) Joden, maar ook Roma en Sinti (‘zigeuners’), homoseksuelen, communisten en andere politieke dissidenten. Van de ongeveer 140.000 Joden in Nederland werden ongeveer de 110.000 (driekwart) afgevoerd en in concentratiekampen vermoord. Slechts ongeveer 5.450 Joden keerden uit de kampen terug (Presser, 1965). Het Joodse slachtofferpercentage lag in Nederland hoog in vergelijking met

andere bezette landen. De redenen hiervoor zijn betwist, maar factoren die in de literatuur genoemd zijn zijn de relatief lage maatschappelijke weerstand die de Jodenvervolging in Nederland veroorzaakte vergeleken met landen als België en Frankrijk, de hoge kwaliteit van de Nederlandse bevolkingsadministratie wat het identificeren en opsporen van Joden vergemakkelijkte, en de hoge medewerkingsbereidheid van Nederlandse ambtenaren (zie bijvoorbeeld Blom, 1987; Meershoek, 1999; Romijn, 1995).

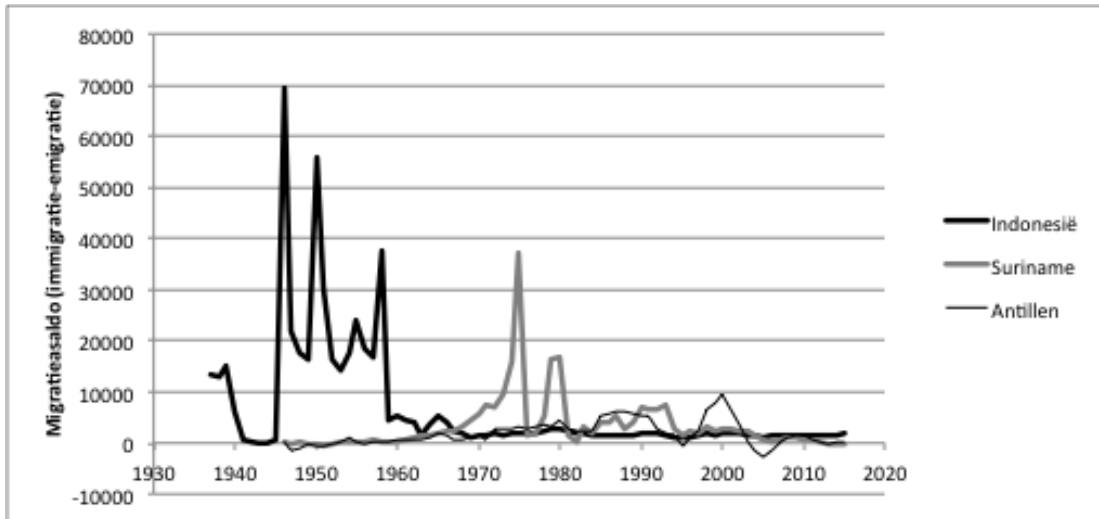
8.7 Migratiepatronen na de Tweede Wereldoorlog

De eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog werden vooral gekenmerkt door emigratie en koloniale immigratie. Na de Tweede Wereldoorlog ging de Nederlandse regering een actieve emigratiepolitiek voeren. Zij beschouwde het verarmde Nederland, dat in 1946 rond 9 miljoen inwoners telde, als overbevolkt en zag in emigratie een adequaat middel om de ‘bevolkingsdruk’ te verlichten. Daartoe zette zij speciale emigratiebureaus op (de Nederlandse Emigratie Dienst), die aspirant-emigranten assisteerde. Uit een onderzoek in 1948 bleek dat 32 % van de Nederlandse bevolking emigratie serieus zei te overwegen, terwijl nog eens 17% met de gedachte speelde (van Faassen, 2001). Tussen 1947 en 1963 migreerden zo’n 410.000 Nederlanders (oftewel 3,5 procent van de bevolking) naar overzeese bestemmingen, waarvan de meerderheid naar Canada (147.000), Australië (119.000) en de Verenigde Staten (76.000). De rest van de emigranten vertrok naar Zuid-Afrika, Nieuw-Zeeland of Brazilië (Koops, 2012).

Aan het begin van de jaren zestig liep deze emigratie echter snel af vanwege de sterke groei van de welvaart en de werkgelegenheid in Nederland, dat zelf inmiddels sinds het eind van de jaren vijftig steeds meer Zuid-Europese arbeidsmigranten begon aan te trekken. Zoals figuren 8.2 en 8.3 laten zien, heeft Nederland sinds de jaren zestig in de meeste jaren te maken gehad met een vestigingsoverschot. Dit heeft geleid tot het ontstaan van migrantengemeenschappen met een relatieve omvang zoals Nederland die sinds de Gouden Eeuw niet meer heeft gekend. Nederland is dus veranderd in een immigratiesamenleving Nederland als immigratiesamenleving. Zoals eerder is opgemerkt, was de belangrijkste oorzaak van de toename van de migratie naar Nederland de sterke economisch groei, gepaard aan een toenemende vraag naar arbeidskrachten. Daarnaast nam de bevolkingsgroei af door een sterke daling van het geboortecijfer en raakte de Nederlandse bevolking steeds beter geschoold. Hierdoor ontstonden er vooral in de laaggeschoolde sectoren grote arbeidstekorten. Toen arbeidsmigranten vanaf de jaren zeventig in toenemende mate besloten zich blijvend te vestigen, leidde dat tot een omvangrijke gezinsherenigingsmigratie. Daarnaast leidden de

onafhankelijkheid van Indonesië (1948) en Suriname (1975) alsmede conflicten in gebieden als het voormalige Joegoslavië (begin jaren negentig) en Syrië (rond 2015) tot immigratiepieken.

Figuur 8.4 Koloniale en postkoloniale migratie naar Nederland

Bron: DEMIG C2C database (www.imi.ox.ac.uk), CBS

De tweede belangrijke vorm van naoologse migratie was m]koloniale immigratie. Zogeheten repatrianten uit voormalig Nederlands-Indië (Indonesië) vormden de eerste groep koloniale migranten. De komst van deze groep migranten was het gevolg van de onafhankelijkheidsstrijd die in 1945 na het vertrek van de Japanse bezetter was begonnen en die in 1949 resulteerde in de door de Nederlands regering erkende onafhankelijkheid van Indonesië. De met de Nederlandse kolonisator geassocieerde bevolkingsgroepen (Indo-Europeanen oftewel Indische Nederlanders) voelden zich hierdoor in Indonesië niet meer thuis. Behalve rond de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog kwamen zij in de jaren vijftig (de zogeheten ‘spijtoptanten’) en als gevolg van de spanningen en rond de aansluiting van Nieuw-Guinea bij Indonesië tussen 1957 en 1964 naar Nederland (Nederlanders werden tot ongewenste vreemdelingen verklaard). Hoewel deze grootschalige migratie officieel als ‘repatriatie’ te boek staat, waren verreweg de meeste ‘repatrianten’ nooit in Nederland geweest. Ook veel Indonesische Chinezen kwamen, mede als gevolg van anti-Chinees geweld, naar Nederland. Als gevolg van de politieke ontwikkelingen in Indonesië arriveerde daarnaast in 1951 een groep van ruim 12.500 migranten, voornamelijk Molukse beroepssoldaten – zie casus 8.1 - en hun

familieleden uit Indonesië (Smeets & Steijlen, 2006). Het aantal migranten uit voormalig Nederland Indië bedroeg volgens CBS-cijfers in de periode 1946-1962 zo'n 375.000.

Casus 8.1 **Molukkers in Nederland**

De Molukken zijn een eilandengroep ten oosten van Indonesië, waarvan Ambon het bekendst is. Molukse soldaten vormden tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd een belangrijk onderdeel van het Koninklijk Nederlands Indische Leger (KNIL). Na de Tweede Wereldoorlog werden zij in Indonesië als verraders gezien, waardoor zij in een benarde positie terechtkwamen, vooral nadat zij in 1950 de Republiek van de Zuid-Molukken uitriepen (Republik Maluku Selatan, RMS). Nadat Ambon weer was heroverd door Indonesië werden zij toegelaten in Nederland (Vermeulen & Penninx, 2000: 37). Als gevolg hiervan arriveerden in 1950 ongeveer 12.500 Molukkers in Nederland, voornamelijk soldaten en hun familieleden (Smeets en Steijlen 2006). De verwachting van zowel de Molukkers als de Nederlandse overheid was dat zij tijdelijk zouden blijven. Zij werden van de samenleving afgezonderd, in eerste instantie in opvangkampen zoals Westerbork en Vught, later in aparte Molukse wijken (Lucassen & Lucassen, 2012). De Molukkers bleven lange tijd gericht op een terugkeer naar een onafhankelijke republiek RMS, maar deze zou er niet komen. Een deel van de Molukkers in Nederland organiseerde zich in een politieke bevrijdingsbeweging. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw vond onder de tweede generatie een politieke radicalisering plaats (Lucassen & Lucassen, 2012). Net als hun ouders deelden ze de wens van een onafhankelijke republiek en voelden zij zich in de steek gelaten en verraden door de Nederlandse overheid. Dit resulteerde in treinkapingen en gijzelingen door jonge Molukkers in 1975 en 1978 (zie paragraaf 11.4 over terrorisme). Pas in 1978 formuleerde de Nederlandse overheid een beleid gericht op de 'integratie' van de Molukkers in Nederland. Dit betekende echter niet dat de droom van een eigen republiek helemaal werd opgegeven en onder een deel van de inmiddels 40.000 Molukkers leeft het gevoel van verraad en de behoefte aan erkenning tot op de dag van vandaag voort.

De meerderheid van deze 'repatrianten' werd gevormd door zogeheten Indische Nederlanders. Zij hadden op basis van hun afkomst recht op het Nederlandse staatsburgerschap. Hoewel zij vaak als niet erg gewenst werden gezien en weinig hulp kregen, verliep de integratie van deze gerepatrieerden betrekkelijk soepel. Dit was mede te danken aan de voorspoedige economische ontwikkeling in de jaren vijftig en zestig. Verder spraken deze migranten al Nederlands, beschouwden zij zich doorgaans als Nederlander en identificeerden zij zich met Nederland en waren zij vaak relatief goed opgeleid (Lucassen & Lucassen, 2012).

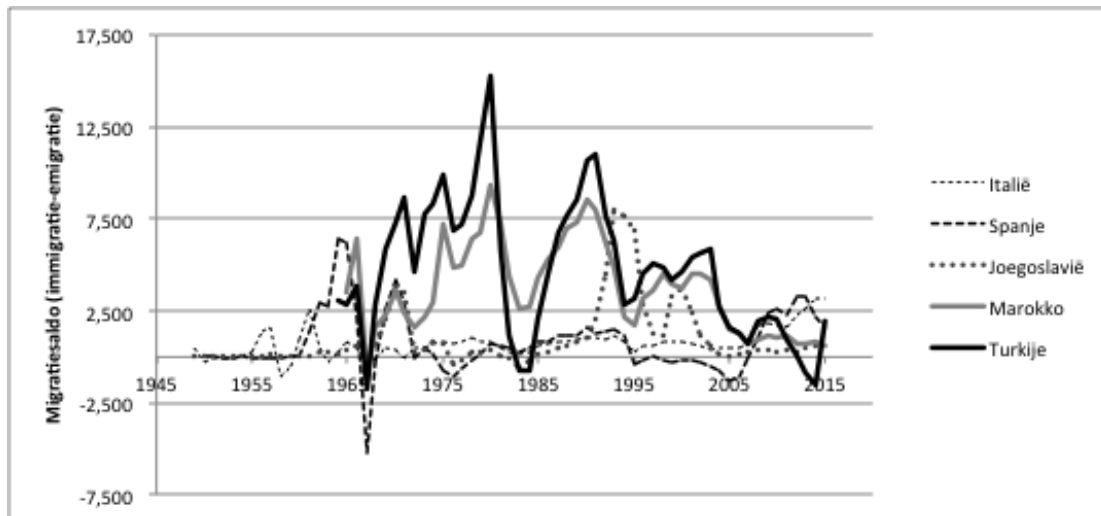
Een andere belangrijke migratiebeweging van koloniale migranten na de tweede wereldoorlog bestond uit Surinamers. Voor de onafhankelijkheid waren Surinamers Nederlandse staatsburgers. Zij konden hierdoor vrij naar Nederland komen. In de loop van de jaren zestig en zeventig groeide daarom de angst voor ongebreidelde immigratie van Surinamers naar Nederland. Voor de Nederlandse overheid was dit een belangrijk motief om vaart achter de Surinaamse onafhankelijkheid te zetten (Van Amersfoort, 2011). Het onvoorziene resultaat was dat met het vooruitzicht van onafhankelijkheid in 1975 en de invoering van de visumplicht in 1980 veel Surinamers het zekere voor het onzekere kozen en naar Nederland verhuisden toen het nog kon. Dit leidde tot een ongekeerde migratiepiek waarbij tussen 1970 en 1980 ongeveer 40 procent van de Surinaamse bevolking naar Nederland kwam (Van Amersfoort 2011; Vezzoli 2015) (zie figuur 8.4). De staatsgreep van Desi Bouterse in 1980 bevestigde voor velen dat dit de goede keus was geweest. In dit geval veroorzaakte het beleid dus exact het tegendeel van wat het beoogde: beteugeling van de Surinaamse immigratie.

Economische en politieke onzekerheid en spanningen tussen etnische groepen in Suriname speelden een belangrijke rol in de keus van veel Surinamers voor Nederland. Terwijl alle bevolkingsgroepen (Creoolse Surinamers, Marrons, Hindoestanen, Javanen en Chinezen) aan deze ‘nu of nooit’ migratie deelnamen, waren bepaalde Surinaamse minderheidsgroepen zoals de Hindoestanen en Javanen relatief oververtegenwoordigd, mede omdat zij de dominantie van Creoolse Surinamers in het onafhankelijke Suriname vreesden (Van Amersfoort, 2011).

De meeste Surinamers in Nederland vestigden zich in de grote steden. Het door de Nederlandse overheid beoogde spreidingsbeleid stuitte op verzet van Surinaamse migranten, die juist bij elkaar wilden wonen. Toch werd huisvesting gevonden, zoals in de Amsterdamse Bijlmermeer, een grootschalig nieuwbouwproject dat toen net was opgeleverd en waar maar weinig Amsterdammers wilden wonen. Creoolse Surinamers vestigden zich vooral in Amsterdam, Rotterdam en Utrecht, terwijl Hindoestanen zich meer verspreid vestigden.

Een andere, niet aan het koloniaal verleden gerelateerde, vorm van immigratie ontstond vanaf het midden van de jaren vijftig van de vorige eeuw. In die tijd heerste er een tekort aan arbeidskrachten in verschillende sectoren van de industrie en de mijnbouw, vooral voor relatief laag betaalde banen die weinig of geen scholing vereisten. Om dit tekort op te lossen, werden gastarbeiders gerekruteerd. Deze kwamen aanvankelijk uit Zuid-Europa. In 1960 werd een rekruteringsverdrag gesloten met Italië. Na Italië volgden andere Zuid-Europese landen, waaronder Spanje, Portugal, Griekenland en Joegoslavië.

Figuur 8.5. Mediterrane migratie naar en uit Nederland: migratiesaldi naar nationale achtergrond

Bron: DEMIG C2C database (www.imi.ox.ac.uk), CBS

Veel migranten kwamen echter spontaan naar Nederland, vaak zonder officiële vergunning, waarbij ze geholpen werden door vrienden en familieleden die hen veelal informatie leverden over vacatures. Ook werkgevers gaven vaak de voorkeur aan deze informele werving, die als efficiënter werd gezien dan de officiële. Terwijl werkgevers en economisch liberale partijen zoals de VVD een groot voorstander waren van arbeidswerving, stonden vakbonden en de sociaaldemocratische PvdA veel argwanender tegenover de komst van gastarbeiders, aangezien die als concurrentie voor Nederlandse arbeiders werd gezien. Volgens officiële CBS cijfers kwamen tussen 1949 en 1973 zo'n 82.000 Spanjaarden, 40.000 Italianen, 22.000 Joegoslaven en een kleine 10.000 Portugezen naar Nederland (zie figuur 8.5).

Lange tijd heeft de Nederlandse overheid vastgehouden aan het idee dat deze arbeidsmigranten na hooguit enkele jaren terug zouden keren. Daarom ook werkte zij gezinshereniging actief tegen. Deze nadruk op tijdelijk verblijf vond zijn uitdrukking in de term 'gastarbeider' (Bonjour, 2011). Door de Nederlandse overheid werden deze Zuid-Europese gastarbeiders door hun andere cultuur en gewoonten in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw vaak als moeilijk te integreren beschouwd (Bonjour, 2008).

Toch was de houding van de grote politieke partijen tweeslachtig. Vanuit Christen-Democratisch oogpunt was het moeilijk de (meestal katholieke) gastarbeiders een gezinsleven te ontzeggen en vanuit liberale hoek werd gedacht dat Nederland aantrekkelijker zou worden als gastarbeiders hun gezin mee konden nemen (Bonjour, 2011). Maar de officiële lijn bleef dat arbeiders tijdelijk in Nederland zouden zijn. Tot in de jaren zestig zette de Nederlandse

overheid bijvoorbeeld onrechtmatig ('illegaal') verblijvende Italiaanse en Spaanse gezinnen uit (Bonjour, 2008). Pas in de loop van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw sloeg het klimaat geleidelijk om, en werd met name onder druk van Christen-Democratische partijen en de VVD het recht op familiehereniging geleidelijk in de wet verankerd (Bonjour, 2011). In 1968 hadden Italianen inmiddels al vrije arbeidsmigratierechten binnen de Europese Economische Gemeenschap (de voorloper van de Europese Unie) verworven (Goedings, 2008).

Rond de tijd dat deze rechten verleend werden, was de Zuid-Europese migratie al sterk afgenomen. Terwijl de Italiaanse immigratie na 1961 al begon af te nemen, bereikte de later op gang gekomen en omvangrijkere Spaanse immigratie in 1965 en 1970 twee hoogtepunten, om daarna rap te dalen. Ook immigratie uit Joegoslavië nam snel af. De migratie vanuit vooral Spanje en Italië is sterk circulair geweest circulaire migratie, wat betekent dat migranten ook weer teruggingen. Behalve door de economische groei in herkomstlanden wordt dit met name ook verklaard door het ontbreken van migratiebeperkingen zoals een visumplicht. Het verder liberaliseren van de Italiaanse migratie sinds 1968 en het toetreden van Spanje (en Portugal) in 1986 tot de Europese Gemeenschap vergemakkelijkten het heen en weer reizen. Toen Spanje toetrad tot de Europese Gemeenschap werd gevreesd voor een enorme migratiegolf. Die bleef echter uit; de Spaanse emigratie daalde tot een zeer laag niveau, het land ontwikkelde zich juist tot een voorname migratiebestemming. Vooral sinds de economische crisis in 2009 neemt de migratie uit Italië, Spanje en Portugal weer toe, maar deze heeft een sterk circulair karakter en betreft vooral migranten die hoger zijn opgeleid.

Toen de Zuid-Europese migratie in de jaren zestig van de twintigste eeuw afnam door economische groei in herkomstlanden sloot de Nederlandse regering wervingsverdragen met Turkije (1963) en Marokko (1969). De gastarbeiders werden vaak geselecteerd op basis van hun lage opleidingsniveau, gezien de aard van industriële arbeid die weinig kennis en scholing vereiste en mede ook omdat werkgevers geen behoefte hadden aan al te kritische werknemers en potentiële vakbondsactivisten. Net als bij de Zuid-Europese migratie kwamen veel migranten al snel spontaan, zonder voor vertrek een arbeidsvergunning te hebben verkregen (Shadid, 1979). Marokkanen en Turken hadden destijds geen visum nodig en reisden daarom veel heen en weer (circulaire migratie). Zo keerden veel gastarbeiders in 1967 als gevolg van een economische recessie terug.

Deze dynamiek veranderde vanaf midden jaren zeventig. Een van de redenen dat migranten besloten te blijven waren het stopzetten van de arbeidswerving in 1974 en toenemende immigratiestricties. De al aanwezige gastarbeiders realiseerden zich daardoor dat

zij niet zo maar weer naar Nederland terug konden komen (Lucassen & Lucassen, 2012). Hierdoor werd het circulaire migratiepatroon –vaak kenmerkend voor ‘vrije migratie’ – doorbroken. Immigratierestricties doorbreken vaak het circulaire karakter van migratie doordat migranten bij terugkeer niet weer opnieuw kunnen migreren en hun verblijfsstatus verliezen. Dit vermindert in de regel de terugkeergeneigdheid (Castles e.a., 2014; Czaika & De Haas, 2016). In plaats van een massale terugkeer van ‘gastarbeiders’ moedigde toenemende immigratierestricties dus paradoxaal genoeg de permanente vestiging van migranten aan (De Mas, 1990; Entzinger, 1985).

Dit leidde weer tot grootschalige gezinshereniging, in de jaren tachtig en negentig gevolgd door zogeheten gezinsvorming als gevolg van huwelijken tussen migranten van de tweede generatie en in Marokko en Turkije woonachtige partners. Deze gezinsmigratie verklaart grotendeels waarom migratie vanuit Marokko en Turkije nog decennia lang aanhield ondanks, of misschien juist dankzij, een steeds strenger immigratiebeleid. Dit duidt op een belangrijke paradox: vrije migratie is vaak circulair, terwijl streng toelatingsbeleid permanente vestiging aanmoedigt, wat vervolgens weer familiemigratie aanmoedigt en terugkeer juist ontmoedigt. Het effect van immigratiebeperkingen op het *migratiesaldo* en daarmee de groei van migrantengemeenschappen is hierdoor onzeker. Dit stelt politici voor fundamentele beleidsdilemma's. Volgens CBS cijfers migreerden er tussen 1965 en 2015 241.000 mensen uit Marokko en 367.000 uit Turkije naar Nederland, en verhuisden 52.000 respectievelijk 128.000 migranten (oftewel 22% en 35% van de aantallen immigranten) in omgekeerde richting.

Ondanks het feit dat de immigratie vanuit landen zoals Turkije als Marokko aanhield en zich inmiddels permanente migrantengemeenschappen hadden gevormd, bleef de Nederlandse regering nog lange tijd vasthouden aan de lijn dat Nederland geen immigratieland was. Familiemigratie werd dikwijls alleen met enige tegenzin (voor al van het Ministerie van Justitie – zie Bonjour 2008) toegelaten - de overheid kon niet anders omdat het recht op gezinshereniging inmiddels als fundamenteel mensenrecht verankerd was in internationale verdragen. Als gevolg van de veranderingen in de Nederlandse economie, namelijk de verschuiving van een industriële naar een postindustriële economie, en de verplaatsing van arbeidsintensieve industrieën naar lage lonenlanden, kwam een groot deel van de voormalige gastarbeiders in de jaren tachtig zonder werk te zitten. Hun lage opleidingsniveau en problemen met de taal verlaagden hun kansen om weer aan het werk te komen: werkloosheid werd vaak permanent. Het lang vasthouden aan het ‘terugkeerdogma’ door de overheid is samen met de structurele werkloosheid en het lage opleidingsniveau een gedeeltelijke verklaring voor de

sociaaleconomische marginalisering van bepaalde groepen voormalige gastarbeiders. Zo werd het ‘onderwijs in eigen taal en cultuur’ (OETC) aanvankelijk ingevoerd om gastarbeiders en hun kinderen voor te bereiden op terugkeer naar het herkomstland (Vermeulen, 1997).

Sinds midden jaren negentig is de migratie vanuit Marokko en Turkije sterk afgenomen. Terwijl dit vaak wordt toegeschreven aan toenemende restricties op huwelijksmigratie, onder meer door het invoeren van inkomenseisen en taaltoetsen voor aspirant-migranten (Engbersen e.a., 2013), is er ook sprake van een afnemende voorkeur voor huwelijkspartners uit herkomstlanden en zijn landen als Italië en Spanje inmiddels opgekomen als alternatieve migratiebestemmingen (De Haas, 2014).

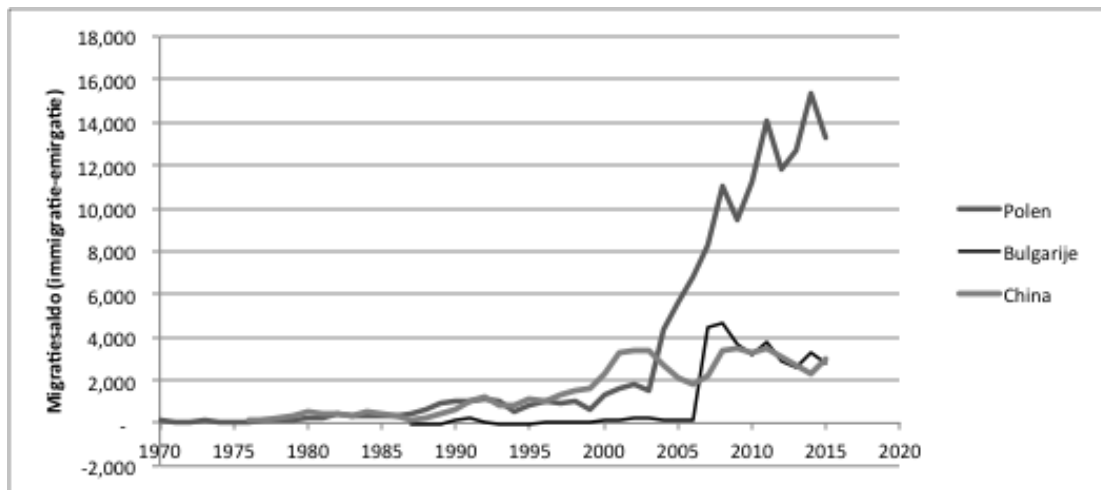
Wanneer we de migratie bestuderen naar West-Europa in het algemeen en Nederland in het bijzonder, dan is het migratiepatroon vanaf de jaren tachtig ingrijpend veranderd. De migrantenpopulatie is veel diverser geworden. In de jaren vijftig tot en met zeventig waren de meeste migranten afkomstig uit een relatief beperkt aantal landen. Het betrof vooral koloniale migranten, een beperkt aantal politieke vluchtelingen en een grote groep gastarbeiders uit Zuid-Europa, Turkije en Marokko.

Tegenwoordig komen migranten vanuit de hele wereld naar Nederland en hebben zij uiteenlopende redenen van migratie. Deze toenemende diversiteit is deels het gevolg van de oostelijke uitbreiding van de Europese Unie. In 2004 traden tien nieuwe lidstaten (Tsjechië, Estland, Letland, Litouwen, Hongarije, Polen, Slowakije en Slovenië) toe, gevolgd door Bulgarije en Roemenië in 2007 en Kroatië in 2013. Hierdoor hebben burgers van veel meer Europese staten vrije migratierechten verkregen. Daarnaast is de toename van de immigratie sinds 2007 gedeeltelijk toe te schrijven aan migranten uit het door de economische crisis sterk getroffen Zuid-Europa, en voor een ander deel aan studenten en ‘kennisswerkers’ uit niet-EU landen. Voor deze laatste groepen zijn de immigratieregels versoepeld in een poging om Nederland aantrekkelijker te maken ten behoeve van de ‘kenniseconomie’. Deze categorieën krijgen een voorkeursbehandeling bij migratieloketten en kunnen rekenen op belastingkortingen en het meenemen van gezinsleden is voor hen eenvoudig. Het idee dat immigratiebeleid strenger is geworden geldt dus alleen voor specifieke categorieën migranten, zoals asielzoekers en familieleden van lager geschoolde migranten (De Haas e.a., 2016).

Het open karakter van de Nederlandse economie met een zeer sterk belang in internationale handel heeft migratie vanuit een toenemende diversiteit van landen aangemoedigd. De deregulering van het Nederlandse arbeidsmarktbeleid en de daarmee gepaard gaande opkomst van tijdelijk en ‘flexibel’ werk hebben immigratie sterk bevorderd, waarbij uitzendbureaus bijvoorbeeld een cruciale tussenrol vervullen in het aantrekken van buitenlandse werknemers,

vooral binnen de Europese Unie. Uit vergelijkend onderzoek is gebleken dat Nederland een van de meest diverse en ‘gemondialiseerde’ immigrantenpopulaties in de wereld heeft (Czaika & De Haas, 2014). Deze diversiteit blijkt ook wel uit tabel 8.2, waarin de 21 grootste migrantengroepen in Nederland zijn weergegeven.

Figuur 8.6 Nieuwe migraties naar Nederland

Bron: DEMIG C2C database (www.imi.ox.ac.uk), CBS

Tabel 8.2 De 21 grootste migrantengroepen en tweede generatie in Nederland in 2016

Herkomstland	Immigranten	Tweede generatie	Totaal
Turkije	190.621	206.850	397.471
Marokko	168.336	217.425	385.761
Indonesië	105.235	261.614	366.849
Duitsland	104.336	255.780	360.116
Suriname	177.720	171.302	349.022
(Voormalige) Ned. Antillen en Aruba	82.462	68.519	150.981
Polen	117.269	32.562	149.831
België	42.573	73.816	116.389
Verenigd Koninkrijk	46.395	38.071	84.466
Voormalige Joegoslavië	52.627	31.616	84.243
Voormalige Sovjet-Unie	59.018	20.995	80.013
China	47.762	20.935	68.697
Irak	40.831	15.438	56.269
Italië	26.693	21.673	48.366
Afghanistan	33.030	11.309	44.339
Syrië	38.487	5.351	43.838
Frankrijk	22.248	19.822	42.070

Spanje	24.759	16.813	41.572
Somalië	26.803	12.662	39.465
Verenigde Staten	23.895	14.599	38.494
Iran	29.439	9.019	38.458

Bron: CBS Statline 2016

Zoals uit de tabel is af te lezen vormen de Turkse, Marokkaanse en Indonesische migranten de grootste migrantengroepen in Nederland. In bovenstaande tabel is een onderscheid gemaakt tussen eerste en tweede generatie migrant. Inmiddels wordt soms zelfs gesproken over de ‘derde generatie migrant’. Dergelijke begrippen zijn in feite incorrect, want het betreft hier immers geen migranten in strikte zin. Zulke termen weerspiegelen de tweeslachtigheid die de houding van de Nederlandse overheid ten opzichte van migranten vaak kenmerkt: aan de ene kant wordt de wens tot integratie uitgesproken, aan de andere kant blijft de migrant nog lang de ‘ander’. Dit geldt vooral voor de voormalige ‘gastarbeiders’ en hun nazaten.

Tot voor kort werd in de Nederlandse statistieken ook een officieel onderscheid gemaakt tussen migranten die geboren zijn in westerse en niet-westerse landen. In 2016 bracht de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) een rapport uit dat voorstelde dit onderscheid op te heffen vanwege de discutabele definitie van deze ‘westers’ (Bovens et al., 2016). Zo werden voorheen Japan en Indonesië als Westers aangeduid, en niet alleen Turkije, Zuid-Afrika en heel Latijns-Amerika als niet-Westers, maar ook Suriname en de Nederlandse Antillen, ondanks het feit dat Nederlands daar de officiële taal is en de Antillen nog steeds onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden zijn. Ook adviseerde de WRR om het officieel onderscheid tussen ‘autochtonen’ en ‘allochtonen’ op te heffen vanwege de stigmatiserende en onderschikkende rol die het begrip ‘allochtoon’ in het maatschappelijke debat heeft gekregen.

8.8 Oorzaken van migratie

De oorzaken van migratie zijn niet eenduidig. Vaak spelen verschillende motieven tegelijk een rol. Zo werken familiemigranten, vluchtelingen en internationale studenten immers vaak ook, en kunnen politieke omstandigheden in herkomstlanden een rol spelen in migratiebeslissingen van arbeidsmigranten. We moeten daarom behoedzaam zijn in het gebruik van de officiële migrantencategorieën - zoals arbeids- en familiemigranten en vluchtelingen – omdat deze categorieën voorbij gaan aan de vaak meer complexe migratiemotivaties van mensen.

Ondanks deze complexiteit is de mogelijkheid om een hoger loon te verdienen of een aantrekkelijke baan te bemachtigen de meest voorkomende reden om te migreren. Arbeidsmigranten komen in de regel vooral wanneer er concrete mogelijkheden tot werk zijn. Daarom zien we ook dat immigratieniveaus sterk samenhangen met de economische conjunctuur. Wanneer de economische groei sterk is en er veel werkgelegenheid is, zien we in de regel een immigratiepiek. Immigratiepieken worden meestal binnen een paar jaar gevolgd door een remigratiepiek. Dit komt in de eerste plaats omdat veel migranten weer terug gaan. Maar ook als hoogconjunctuur gevolgd wordt door een recessie en stijgende werkloosheid, neemt immigratie in de regel af en remigratie toe.

Om te begrijpen waarom zelfs in tijden van recessie en hoge werkloosheid nog arbeidsimmigratie plaatsvindt, is de duale arbeidsmarkttheorie van Michael Piore (1979) erg nuttig (zie ook hoofdstuk 2). Piore liet zien dat arbeidsmarkten allesbehalve homogeen zijn, en dat vooral laagopgeleide migranten bereid zijn werk te doen dat niet-migranten weigeren uit status- en materiële overwegingen. Vooral voor onaantrekkelijk werk in de informele sector zijn zij zelden te porren. Migrantenvullen dus in het algemeen leemtes op de arbeidsmarkt. Economisch onderzoek heeft daarom geen sterke of slechts zeer beperkte arbeidsmarktverdringingseffecten van migratie kunnen aantonen (zie UNDP, 2009). Volgens de meeste wetenschappelijke studies heeft migratie gemiddeld een positief maar vrij klein effect op economische groei (zie UNDP, 2009). Het zijn evenwel vooral ondernemers alsmede hogere- en middengroepen die van migratie profiteren. Bedrijven hebben baat bij immigratie omdat de lonen van migranten vaak lager liggen of omdat ze schaarse kennis en vaardigheden hebben. De hogere en middeninkomens hebben profijt van de door migranten geleverde diensten in sectoren als de horeca, landbouw, bouwvak, onderhoud, schoonmaak, oppas en persoonlijke verzorging. Lager opgeleiden profiteren economisch veel minder of helemaal niet van migratie. Vooral ex-migranten ervaren concurrentie van migranten, omdat zij vaak in dezelfde segmenten van de arbeidsmarkt werken.

Migranten willen dit soort werk vaak wel doen en zijn vaak gemotiveerder, omdat zij in het bestemmingsland vaak veel meer kunnen verdienen dan thuis. Bovendien hebben zij minder last van statusoverwegingen, zolang de primaire sociale referentiegroep (zie paragraaf 6.4) van familie en vrienden in de herkomstlanden zijn. De aanzienlijke geldbedragen die migranten terugsturen verhogen de sociaaleconomische positie van hun familie in herkomstlanden (De Haas, 2010c). In 2015 overtroffen deze geldzendingen wereldwijd met een door de Wereldbank geschat bedrag van minimaal 442 miljard dollar de ontwikkelingshulp meer dan drie keer. De positieve effecten van deze geldzendingen op welvaart en welzijn,

onderwijs en gezondheid in herkomstlanden zijn aanzienlijk. Voor gevestigde migranten en zeker hun kinderen verschuift die sociale referentiegroep als gevolg van integratieprocessen meestal op den duur naar het bestemmingsland, waardoor zij dit werk vaak niet meer willen doen. Hierdoor wordt de vraag naar nieuwe immigranten bestendig.

Politieke onderdrukking en met name gewelddadige conflicten in herkomstlanden zijn ook een belangrijke oorzaak van migratie, hoewel we eerder in dit hoofdstuk uiteen hebben gezet dat vluchtelingenmigratie minder omvangrijk is dan de beeldvorming in de media en het politieke debat zou doen vermoeden. Minder dan één op de tien internationale migranten is een vluchteling, en verreweg de meeste vluchtelingen verblijven in relatief arme buurlanden. Onderzoek duidt erop dat de voornaamste verklarende factor van het aantal asielaanvragen het niveau van de conflicten in herkomstlanden is. Strengheid van toelatingsbeleid speelt een belangrijke, maar secundaire rol (Hatton, 2009), maar het lijkt er ook op dat strenge toelating leidt tot een toename van irregulier verblijf (Czaika & Hobolth, 2014) en afhankelijkheid van smokkelaars (Staring e.a., 2004).

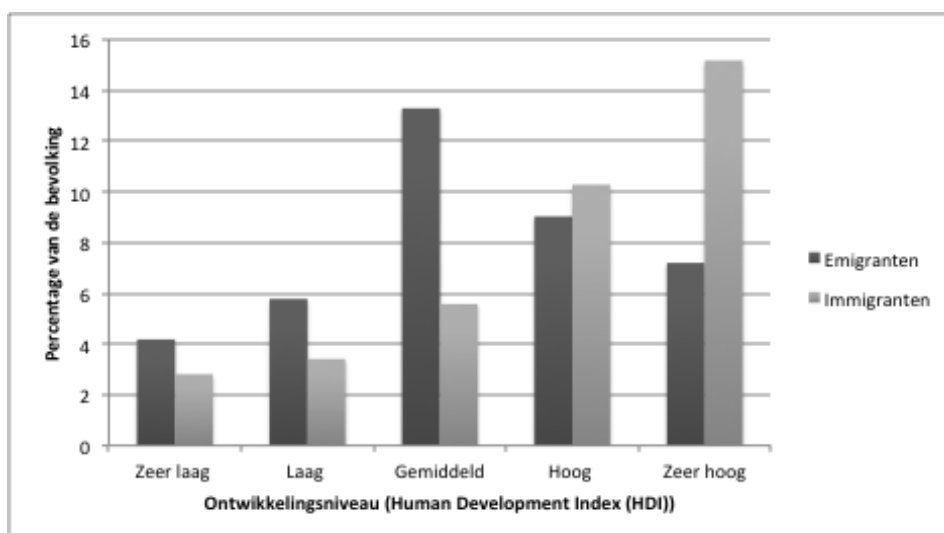
Een sterk groeiende migrantencategorie zijn internationale studenten. De Nederlandse overheid en de EU stimuleren studentenmigratie door het verstrekken van onderzoeks- en onderwijsbeurzen, bijvoorbeeld in de vorm van het Erasmus uitwisselingsprogramma voor Europese studenten. Een beleidsdoel van het bevorderen van studentenmigratie is het aantrekken van potentiële 'kenniswerkers'. Om deze reden kunnen studenten uit niet-EU landen na hun afstuderen een verblijfsstatus krijgen die hen in staat stelt in Nederland naar werk te zoeken.

Migratie leidt op kortere tot langere termijn tot familiemigratie, dat willen zeggen de komst van partner en/of kinderen. Zoals we bij het voorbeeld van de voormalige gastarbeiders hebben gezien, heeft de overheid weinig wettelijke middelen om familiemigratie tegen te houden. Meer in het algemeen zorgen de internationale migratienetwerken van eenmaal gevestigde migrantengemeenschappen ervoor dat migratie een zekere vliegwielfunctie krijgt. Affectieve bindingen tussen migranten en achterblijvers faciliteren hierbij zogeheten ketting- of netwerkmigratie, waarbij migratie van één persoon de volgmigratie van meerdere familieleden en/of vrienden in staat stelt. Migrantennetwerken kunnen gezien worden als een vorm van sociaal kapitaal dat mensen in staat stelt te migreren. Dit gebeurt door het geven van informatie, het sturen van geld (om een visum aan te vragen, of in sommige gevallen om een smokkelaar te betalen), het vinden van werk en huisvesting, of het zoeken naar een huwelijkspartner.

Hierdoor kan migratie een relatief autonoom sociaal proces migratie als relatief autonoom sociaal proces worden, dat zich gedeeltelijk onafhankelijk van de oorspronkelijke oorzaken motieven voortzet (De Haas, 2010b; Massey, 1990). De eerder aangehaalde continuering van migratie door Marokkanen en Turken via familiemigratie in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw is hiervan misschien wel het meest bekende voorbeeld. Deze vormen van familiemigratie maken het voor overheden moeilijk migratie tegen te houden. Afhankelijk van de hechtheid van migrantengemeenschappen kan het soms wel twee of drie generaties duren voordat die vliegwielfunctie vermindert en familiemigratie sterk afneemt. Deze netwerkeffecten beperken dus de mate waarin de overheid de migratie in de praktijk kan sturen. Migratie wordt voornamelijk aangestuurd door dieperliggende processen van ontwikkeling en sociale transformatie in herkomst- en bestemmingslanden effectiviteit migratiebeleid. Migratiebeleid dat deze grondoorzaken negeert is vaak ineffectief of zelfs contraproductief. Het onderwijs-, arbeidsmarkt- en volkshuisvestingsbeleid is daarom minstens even belangrijk als migratie- en integratiebeleid in het beïnvloeden van migratie- en integratieprocessen.

Wat betreft de oorzaken van migratie wordt vaak gedacht dat armoede mensen naar Europa en andere rijke landen drijft. Hieruit komt de redenering voort dat ontwikkeling in herkomstlanden het meest effectieve middel is om migratie te verminderen. Dit is gebaseerd op de veronderstelling dat migratie met het afnemen van armoede en welvaartsverschillen zal afnemen. Verschillende studies hebben dit verband empirisch onderzocht, en daaruit bleek weinig waar te zijn van deze voorspellingen (Clemens, 2014; De Haas, 2010c).

Figuur 8.7 Het verband tussen ontwikkelingsniveaus en migratie, 2010

Bron: World Development Indicators, Global Migrant Origin Databases, zie De Haas (2010a)

Figuur 8.7 laat voor 2000 het verband zien tussen niveaus van ontwikkeling en niveaus van immigratie en emigratie, uitgedrukt in de grootte van immigranten- en emigrantenpopulaties als percentage van de bevolking. Aan de ene kant laat deze grafiek zien dat welvarende landen meer migranten aantrekken. De verrassing zit hem echter in het niet-rechthoekige verband tussen ontwikkelingsniveau en emigratie. Emigratie blijkt het grootst in midden-inkomenslanden als Marokko, Turkije of Mexico. Bij nader inzien laat dit kromlijnijsverband zich tamelijk eenvoudig uitleggen. In de eerste plaats gaat migratie gepaard met aanzienlijke kosten en risico's. Hierdoor is vooral internationale maar ook binnenlandse migratie veelal niet weggelegd voor de allerarmsten, omdat het hen ontbeert aan de noodzakelijke middelen om te migreren. Naast deze zogeheten migratiecapaciteiten zijn voor migratie ook migratieaspiraties nodig. En ook aspiraties hebben de neiging toe te nemen met processen van economische ontwikkeling en de daarmee gepaarde sociale transformaties zoals toenemende onderwijsniveaus, toegang tot media en individualisering. Door de hiermee gepaard gaande verhoging van materiële en immateriële ambitieniveaus zien beter geschoolde plattelandjongeren vaak geen brood meer in een toekomst als boer, maar trekken ze liever naar de stad of het buitenland om daar hun nieuwe levensdoelen te vervullen. Deze migratietransitie heeft zich een eeuw geleden in westerse samenlevingen voltrokken en is nu in volle gang in veel ontwikkelingslanden (Castles e.a., 2014).

Welvaartsgroei, onderwijs en infrastructuur stelt meer mensen in staat te migreren en verhoogt hun ambitieniveau. Ontwikkeling in de armste landen zal daarom onherroepelijk tot *meer* binnenlandse en buitenlandse migratie leiden. Dit duidt op migratieparadox: ontwikkelings- en moderniseringsprocessen leiden in eerste instantie tot *meer* in plaats van minder migratie omdat zij de capaciteiten en de aspiraties van mensen vergroten (De Haas, 2007).

Het is daarom geen toeval dat juist middeninkomenslanden zoals Marokko, Mexico en de Filippijnen prominente emigratielanden zijn. Een hoge mate van armoede weerhoudt veel mensen er namelijk van om weg te trekken. De allerarmsten hebben vaak niet de voor migratie vereiste middelen. Zo duidt onderzoek erop dat verarming, bijvoorbeeld door milieudegradatie in rurale gebieden (bij voorbeeld onder invloed van klimaatverandering), mensen juist van de mogelijkheid berooft om te migreren (Foresight, 2011; Jónsson, 2010). Voor hen kan zelfs migratie naar de stad hierdoor onmogelijk zijn, laat staan naar het buitenland. Dit verklaart dus ook waarom ontwikkeling aanvankelijk tot een sterke *toename* van binnenlandse en internationale migratie leidt. Pas als samenlevingen echt rijk worden neemt emigratie af en

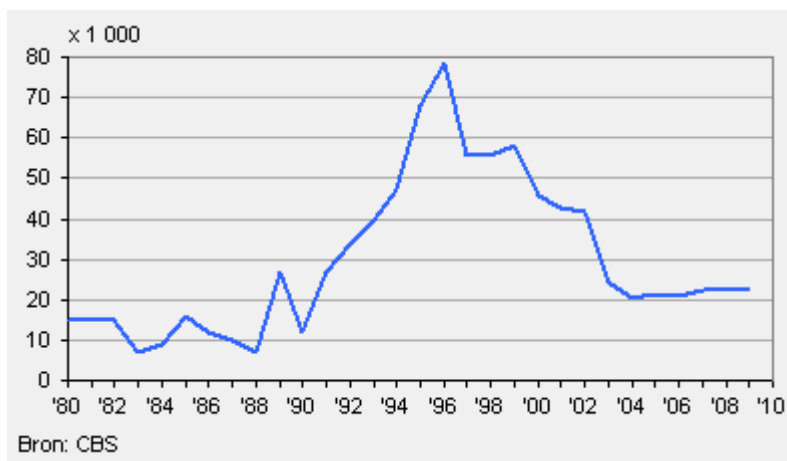
immigratie toe – zuid-Europese landen als Spanje en Italië hebben in de jaren zeventig en tachtig dergelijke migratietransities doorgemaakt.

8.9 Migratie en integratiebeleid

De komst van migranten heeft ook geleid tot de vraag op welke wijzen zij deel uit (zouden moeten) maken van de ontvangende samenleving. Dit leidt vaak tot zeer verhitte debatten en tegenstellingen, omdat dit soort kwesties raken aan gevoelige kwesties rond (nationale) identiteit en cultuur. De discussies over ‘integratie’, de rol van Islam of de controverse rond ‘Zwarte Piet’ zijn hiervan enkele voorbeelden.

Hierbij hebben in de naoorlogse periode sterke veranderingen voorgedaan in de visie van de Nederlandse overheid over de aanwezigheid en positie van migranten. Tot de jaren tachtig van de vorige eeuw was de officiële overheidsvisie nog vaak dat Nederland geen immigratieland was, en pas geleidelijk is de regering gaan wennen aan het idee dat migranten een permanent deel uit zijn gaan maken van de Nederlandse samenleving. Dit heeft ook tot een verschuiving in beleid geleid integratiebeleid. Zo ging de Nederlandse overheid vanaf die tijd de naturalisatie van immigranten aanmoedigen, aangezien dat als integratie-bevorderend werd gezien. Grafiek 8.8 geeft aan dat dit vooral in de jaren negentig van de vorige eeuw tot een golf aan naturalisaties heeft geleid, voor een groot deel van migranten uit Marokko en Turkije.

Figuur 8.8 Aantal naturalisaties 1980-2010

Bron: CBS Statline, 2010

Daarnaast ontwikkelden opeenvolgende regeringen een beleid dat later bekend is komen te staan als ‘multicultureel’. Dit ging uit van de gedachte dat de integratie van immigranten gebaat was bij het behoud van een eigen identiteit. Dit beleid werd door alle grote partijen onderschreven, mede omdat het goed aansloot op de traditionele verzuilde maatschappelijke en institutionele structuur van de Nederlandse samenleving, ook al was die verzuiling in die tijd al snel aan het eroderen (zie paragraaf 3.4). Dit ‘multiculturele’ model is sinds de jaren negentig van de vorige eeuw onder vuur komen te liggen omdat het steeds meer gezien werd als een oorzaak van de isolatie en het ‘apart zetten’ van migrantengroepen. Sindsdien is in het Nederlandse beleid meer de nadruk gaan liggen op een definitie van ‘integratie’ die steeds meer kenmerken van ‘assimilatie’ is gaan vertonen. Het verplicht stellen van taal- en inburgeringstesten aan nieuwe migranten en de ontmoediging van dubbele nationaliteiten zijn typische onderdelen van deze reactie tegen ‘multiculturalisme’.

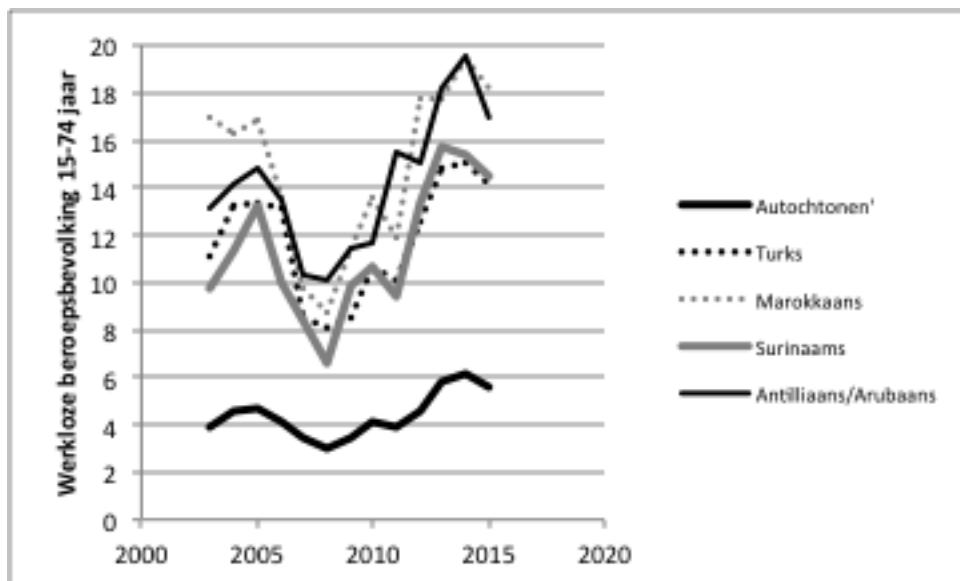
Meer in het algemeen is de wijze waarop migranten in het maatschappelijke en politieke debat worden neergezet sterk veranderd. Sinds het einde van de Koude Oorlog is migratie in toenemende mate een beladen politiek issue geworden. Dit begon met toenemende politieke ophef over asielzoekers en vluchtelingen in de late jaren tachtig. Ook is het debat over integratie verschoven van antidiscriminatie- en racismebestrijding alsmede sociaaleconomisch achterstandenbeleid tot een steeds sterkere nadruk op de cultuur en religie van migranten als belangrijke verklaring voor hun als moeizaam of mislukt ervaren integratie.

Hierbij is het accent steeds sterker gelegd op de eigen verantwoordelijkheid van migranten om zich aan te passen aan ‘Nederlandse’ normen, waarden, gewoonten en traditie en zich actief in te zetten voor hun integratie in de Nederlandse samenleving (zie Duyvendak e.a., 2016). Hoewel cultuur uiteraard een invloed kan hebben op integratiepatronen, is de sterke nadruk op cultuur als oorzaak van gepercipieerde integratieproblemen deterministisch, waardoor de aandacht kan worden afgeleid van andere oorzaken van uitsluiting zoals racisme, segregatie in onderwijs en wonen, en sociaaleconomische ongelijkheid.

Bepaalde segmenten van de tweede en derde generatie, zoals een deel van de nazaten van migranten uit Marokko en Turkije maar ook sommige jongeren van Antilliaanse herkomst, hebben een structurele en daardoor zeer problematische achterstand op gebieden zoals onderwijsniveau en arbeidsparticipatie. In enkele gevallen zijn nazaten van migranten ten prooi gevallen aan moslimfundamentalisme en radicalisering. Op grond van de achterblijvende integratie van deze groepen heeft men ook wel de onjuiste conclusie getrokken dat de integratie van immigranten uit niet-Europese landen is ‘mislukt’. Over het geheel genomen heeft een aanzienlijke deel van de tweede en derde generatie wel degelijk sociale stijging doorgemaakt

(zie ook paragraaf 6.7). Zo is het percentage leerlingen met een Marokkaanse achtergrond dat op havo/vwo zat tussen 2003 en 2015 gestegen van 19 tot 28 procent, en onder Nederlanders met een Surinaamse achtergrond van 30 tot 35 procent, terwijl deze percentages onder 'autochtonen' vrijwel stabiel op ongeveer 47 procent lagen. Terwijl in het onderwijs gestage vooruitgang wordt gemaakt, laat figuur 8.9 echter zien dat mensen met een migrantenachtergrond vaker werkloos zijn, en tijdens economische recessies veel harder worden getroffen (zie paragraaf 6.7).

Figuur 8.9 Werkloosheid naar herkomstgroep, 2000-2015

Bron: CBS, statline 2016

Een parlementaire commissie die onderzoek deed naar de effecten van ruim dertig jaar integratiebeleid in Nederland concludeerde in haar in 2004 uitgekomen rapport *Bruggen Bouwen* dan ook dat de integratie van immigranten en hun nakomelingen “geheel of gedeeltelijk geslaagd is”, en dat dat gebeurd is *ondanks* het integratiebeleid, dat volgens de commissie veel gebreken vertoonde. Hoewel migranten uit niet-Europese landen bovengemiddeld werkloos zijn en gemiddeld een lager onderwijsniveau hebben, is er over de generaties sprake van een aanzienlijke vooruitgang op het gebied van onderwijs, werk en woonsituatie.

Tegelijk wijst onderzoek op grote verschillen tussen migrantengroepen wat betreft onderwijsprestaties, arbeidsparticipatie, uitkeringsafhankelijkheid, ondernemerschap en criminaliteit, alsmede de mate van ruimtelijke segregatie en intergenerationele mobiliteit (zie ook paragraaf 6.7). Terwijl veel Nederlanders van Marokkaanse, Turkse, Surinaamse en

Antilliaanse afkomst sociaal stijgen, lijkt er onder een gedeelte binnen deze groepen sprake van onderklassevorming. Ook onder de tweede en derde generatie hebben zij vaak relatief lage onderwijsniveaus, zijn bovengemiddeld werkloos, zij doen vaker lager betaald, tijdelijk en minder aantrekkelijk werk, en in tijden van economische recessie zijn ze vaak de eersten die weer werkloos worden (Huijnk e.a., 2014).

Zo blijkt uit onderzoek dat de schoolprestaties van middelbare scholieren tweede generatie niet zozeer door etniciteit of ‘cultuur’ wordt bepaald maar vooral door klasse-factoren als onderwijs, werk en inkomen van ouders (zie Van de Werfhorst & Van Tubergen, 2007). Hierbij pakken factoren als langdurige werkloosheid en gebrekkige taalbeheering van hun ouders nadelig uit voor de onderwijsprestaties van de tweede generatie. De tweede generatie heeft deels daardoor te kampen met minder goede onderwijs- en beroepskansen. Op deze manier kunnen achterstandsposities dus intergenerationeel en structureel worden, met onderklassevorming als mogelijke uitkomst. Weliswaar hebben zij voor een deel de meerderheidscultuur van de samenleving in zich opgenomen, maar dit is nog geen garantie op sociale stijging. ‘Integratie’ betekent voor een deel van de nazaten van immigranten daarom een integratie in de onderklasse, een fenomeen dat in de Amerikaanse onderzoeksliteratuur ook wel bekend staat als ‘segmented’ of ‘downward assimilation’ (Alba et al., 2011; Portes & Zhou, 1993).

Ook ruimtelijke segregatiepatronen hebben hoofdzakelijk een sociaaleconomische verklaring. Vooral lager opgeleide migranten leven vaak geconcentreerd in sociaaleconomisch zwakkere buurten. Ruimtelijke segregatie wordt gemeten door te kijken naar de verdeling van etnische groepen over buurten en de mogelijkheid elkaar te ontmoeten. Onderzoek van Musterd & van Gent (2016) wijst uit dat het niveau van residentiële of ruimtelijke segregatie in Nederland laag tot gemiddeld is, zeker vergeleken met de Verenigde Staten. Een verklaring voor de beperkte ruimtelijke segregatie is het Nederlandse volkshuisvestingbeleid (Van der Graaf & Veldboer, 2009), dat de menging van etnische en sociaaleconomische groepen traditioneel heeft bevorderd. In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, nemen segregatieniveaus niet toe, omdat de effecten van nieuwe immigratie worden gecompenseerd door de integratie en wooncarrières van reeds lang gevestigde migranten (Musterd & Van Kempen, 2009). Het vertrek van ‘oude’ migrantengroepen uit zogeheten achterstandswijken blijkt hierbij vooral een gevolg van algemene integratieprocessen zoals stijgende opleidingsniveaus en inkomens (Musterd & Vos 2007).

Als immigranten zich sociaaleconomisch kunnen opwerken, vindt menging dus grotendeels vanzelf plaats. Wanneer immigranten gemarginaliseerd blijven, zullen zij ook

ruimtelijk gesegregeerd blijven. We moeten daarom ook relativeren wat specifiek integratiebeleid kan bewerkstelligen. Onderzoek heeft erop gewezen dat integratiebeleid zoals naturalisatiepolitiek invloed op sociaal-culturele integratie heeft maar ook dat dit effect erg beperkt is (Ersanilli & Koopmans, 2010; Ersanilli & Koopmans, 2011).

Ook het idee dat etnische diversiteit en immigratie sociaal vertrouwen en sociale cohesie zou ondermijnen (zie Putnam 2000) worden door empirisch onderzoek sterk gerelativeerd of betwist. Zo blijkt uit Nederlandse data dat etnische diversiteit weliswaar gemiddeld gezien een negatief effect had op burenccontact in wijken, maar het vertrouwen in migrantengroepen onder niet-migranten juist deed toenemen (Lancee & Dronkers, 2011). Uit recent Amerikaanse onderzoek blijkt dat niet de diversiteit op zich, maar ervaringen van uitsluiting en discriminatie onder migranten- en minderheidsgroepen verantwoordelijk zijn voor laag sociaal vertrouwen (Abascal & Baldassarri, 2015). Een vorm van uitsluiting betreft racisme. Racisme kan hierbij ruim gedefinieerd worden als het proces waarbij sociale groepen andere groepen als verschillend en *inferieur* definiëren op basis van uiterlijke of veronderstelde culturele kenmerken (Castles e.a., 2014), met als functie of doel de uitbuiting en uitsluiting van de als zodanig gedefinieerde groep te *rechtvaardigen*. Racisme heeft in deze definitie dus niet alleen of noodzakelijk betrekking op uiterlijke kenmerken zoals huidskleur of, maar ook op sociaal geconstrueerde ideeën over groepskenmerken. In essentie is racisme dus een proces waarbij vooroordelen over een groep van toepassing worden verklaard op individuen die gezien worden als lid van die groep (zie hoofdstuk 4 en paragraaf 6.7). Voorbeelden van racisme zijn het weigeren van ‘Noord-Afrikaans’ ogende personen bij uitgaansgelegenheden of het benadelen van mensen met ‘Arabische’ namen bij sollicitatieprocedures (Blommaert e.a., 2014). Dergelijke voorbeelden tonen aan dat racisme nog altijd wijdverspreid is.

De ervaren uitsluiting, discriminatie of racisme (externe uitsluitingsmechanismen) kan ertoe leiden dat migranten zich in de eigen gemeenschap terugtrekken (interne uitsluitingsmechanismes). Op deze manier wordt sociale marginalisering versterkt door zelf-uitsluiting, en dit kan ertoe leiden dat achterstanden een structureel en intergenerationeel karakter krijgen. Uitsluiting, discriminatie en racisme kunnen ook reacties van antagonistische, polariserende of agressieve aard oproepen. Dit was in het verleden het geval bij Molukkers (zie boven) en heden ten dage bij sommige nazaten van moslimmigranten. Zo kan de tegenideologie die de positieve kanten van de ‘eigen cultuur’ van minderheidsgroepen benadrukt tevens een radicale verwerping van de levenswijze van de meerderheid inhouden. Terwijl bijvoorbeeld militante acties in naam van de islam stereotiepe beelden voeden over ‘de gevaren van de islam’, kunnen deze weer bijdragen tot radicalisering onder sommige groepen

moslims, die daarmee de stereotypen tot zekere hoogte bevestigen. Zo dreigen interetnische spanningen (in dit voorbeeld verbonden met religie) in een negatieve spiraal terecht te komen (zie Snel, 2003). Externe en interne uitsluitingsmechanismes kunnen elkaar op deze manier versterken. Een dergelijke ontwikkeling is echter niet onvermijdelijk gezien de over het algemeen succesvolle integratie van migranten in de loop van de geschiedenis, vooral als we deze op langere termijn beschouwen.

Ten slotte

Dit hoofdstuk heeft laten zien dat migratie wereldwijd bepaald geen recent fenomeen is en dat dit ook voor Nederland geldt. Al eeuwenlang hebben verschillende migrantengroepen zich in Nederland gevestigd, hoewel in de laatste decennia als gevolg van dekolonisatie, arbeidswerving en ander immigratiebeleid ongekende hoeveelheden *niet-Europeanen* naar Nederland zijn gekomen. Deze ontwikkeling past binnen een bredere verandering in het wereldwijde migratiepatroon: terwijl Europa tot aan de jaren vijftig van de vorige eeuw vooral herkomstgebied was van migranten die naar Noord- en Zuid-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland emigreerden, is het nu wereldwijd de belangrijkste vestigingsregio van migranten geworden.

Tegelijkertijd zien we in de laatste jaren ook een belangrijke verandering in het politieke en maatschappelijke debat over de komst en aanwezigheid van migranten. Migratie wordt regelmatig neergezet als een bedreiging voor de veiligheid, welvaart en cultuur en sociale cohesie van ontvangende samenlevingen. Het beleid dat erop is gericht om migratie te verminderen blijkt echter in het verleden vaak een gedeeltelijk averechtse werking te hebben gehad: een meer restrictief migratiebeleid leidt ertoe dat migranten worden gedwongen om te kiezen tussen verblijf in het vestigingsland of het land van herkomst. Hierdoor wordt terugkeer ontmoedigd en permanente vestiging in bestemmingslanden juist aangemoedigd. Op deze wijze wordt dus de meest gangbare en spontane vorm van migratie, waarbij migranten heen en weer pendelen tussen landen ('circulaire migratie') doorbroken.

Het is onmogelijk iets met zekerheid te zeggen over de toekomst van migratie, omdat dit sterk samenhangt met toekomstige politieke en economische ontwikkelingen in herkomst- en bestemmingslanden. Wel is het waarschijnlijk dat wereldmigratiepatronen in de toekomst sterk zullen veranderen. Dit heeft gedeeltelijk te maken met de in dit hoofdstuk besproken migratieparadox - het kromlijnige verband tussen ontwikkelings- en migratieniveaus. Aan de

ene kant kan het migratiepotentieel van in het recente verleden belangrijke emigratielanden als Mexico, Marokko, Turkije en China in de toekomst als gevolg van demografische transitie en economische ontwikkelingen in de toekomst verdere afnemen. Maar in armere landen zullen economische ontwikkeling, hogere onderwijsniveaus en de ontwikkeling van infrastructuur op grond van deze migratieparadox onherroepelijk tot *meer* migratie binnen en buiten de regio leiden. Vanuit die optiek begint migratie vanuit arme landen als Ethiopië en Nigeria nu pas goed op gang te komen, terwijl landen als Turkije en Marokko maar ook China en Oost-Europese landen zich in de toekomst onder gunstige economische en politieke omstandigheden verder tot bestemmingslanden kunnen omvormen. De allerarmste regio's in de wereld – met name sub-Sahara Afrika en gedeelten van zuid- en zuid-oost Azië hebben als gevolg van daarom het grootste emigratiepotentieel voor de komende decennia. Maar waar toekomstige migranten naar toe zullen gaan hangt dus sterk af van economische en politieke ontwikkelingen in bestemmingslanden. Indien Europa economisch blijft groeien, zal een aanzienlijk deel van deze migranten naar Europese landen blijven komen, maar het is ook goed mogelijk dat steeds meer migranten naar nieuwe bestemmingen als China, Brazilië, Turkije, Zuid-Afrika, Maleisië en Zuid-Korea zullen trekken. Daarnaast zijn er veel factoren, zoals toekomstige oorlogen, die het doen van voorspellingen over migratie tot een hachelijke zaak maakt. Zoals echter al is gesteld ten aanzien van bevolkingsprognoses: het schatten van toekomstige ontwikkelingen rond migratie is met zeer veel onzekerheden omgeven.

Wat echter vrij zeker lijkt is dat immigratie ook in de toekomst een onderwerp van – soms verhitte – maatschappelijke debatten zal blijven. Mede als gevolg van de toenemende diversiteit van de Nederlandse bevolking en de transnationale bindingen die veel reente migranten onderhouden zullen discussies over meervoudig burgerschap, meervoudige identiteiten en meervoudige loyaliteiten in de toekomst waarschijnlijk vaker worden gevoerd. In het Nederlandse politieke debat en beleid is de afgelopen decennia een eenzijdige nadruk komen te liggen op cultuur en identiteit als een belemmering voor de integratie van migranten. Hiermee wordt niet alleen onrecht gedaan aan de positie van vele migranten en hun nazaten als onderdeel van de Nederlandse samenleving, maar dit leidt ook de aandacht af van racisme en discriminatie die uitsluitingsmechanismen en maatschappelijke polarisatie kunnen bestendigen en zelfs versterken. We hebben aan de andere kant ook gezien dat een groot deel van de migranten, waaronder ook de tweede en derde generatie van Marokkaanse en Turkse Nederlanders, ondanks problemen, in toenemende mate sociale stijging doormaakt.

Bezien vanuit een mondiaal perspectief hebben we in dit hoofdstuk geconstateerd dat een aantal van onze ideeën over migratie voortkomen uit een Eurocentrisch wereldbeeld. Dat

dit wereldbeeld wordt ingehaald door mondiale ontwikkelingen is niet alleen zichtbaar in migratieprocessen maar ook door de verandering van de bevolking op wereldschaal waarbij Europa demografisch gezien een relatief steeds kleiner aandeel in de wereld inneemt.

Literatuur

- Abascal, Maria, and Delia Baldassarri. 2015. "Love Thy Neighbor? Ethnoracial Diversity and Trust Reexamined1." *American Journal of Sociology* 121(3):722-82.
- Alba, Richard, Dalia Abdel-Hady, Tariqul Islam, and Karen Marotz. 2011. "Downward Assimilation and Mexican Americans." *The next generation: Immigrant youth in a comparative perspective*:95.
- Baay, Reggie. 2009. *De njai: het concubinaat in Nederlands-Indië*: Singel Uitgeverijen.
- Blom, Johan CH. 1987. "De vervolging van de joden in Nederland in internationaal vergelijkend perspectief." *De Gids* 150:494-507.
- Blommaert, Lieselotte, Marcel Coenders, and Frank Van Tubergen. 2014. "Discrimination of Arabic-named applicants in the Netherlands: an internet-based field experiment examining different phases in online recruitment procedures." *Social Forces* 92(3):957-82.
- Bonjour, Saskia. 2008. "Ambtelijke onmin rond gezinnen van gastarbeiders: Beleidsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland, 1955-1970." *Tijdschrift voor Sociale en Economische geschiedenis* 5(1):101-27.
- . 2011. "The Power and Morals of Policy Makers: Reassessing the Control Gap Debate." *International Migration Review* 45(1):89-122.
- Bovens, Mark, Meike Bokhorst, Roel Jennissen, and Godfried Engbersen. 2016. *Migratie en classificatie: naar een meervoudig migratie-idioom*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Castles, Stephen, Hein de Haas, and Mark. J. Miller. 2014a. *The Age of Migration*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: MacMillan Pres ltd.
- . 2014b. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: MacMillan Pres ltd.
- Clemens, M. A. 2014. *Does Development Reduce Migration?* . Washington, DC: Center for Global Development.
- Czaika, M., and H. de Haas. 2014. "The Globalisation of Migration: Has the world really become more migratory?" *International Migration Review* 48(2):283-323.
- Czaika, Mathias, and Hein Haas. 2016. "The effect of visas on migration processes." *International Migration Review*.
- Czaika, Mathias, and Mogens Hobolth. 2014. *Deflection into irregularity? The (un)intended effects of restrictive asylum and visa policies*. Oxford: University of Oxford: International Migration Institute, IMI/DEMIG Working Paper 84 / 15.
- de Haas, Hein. 2007. "Turning the tide? Why development will not stop migration." *Development and Change* 38(5):819-41.
- . 2010a. *Migration transitions: a theoretical and empirical inquiry into the developmental drivers of international migration*. Oxford: IMI / DEMIG Working Paper No 24, International Migration Institute, University of Oxford.

- de Haas, Hein 2010b. "The internal dynamics of migration processes: A theoretical inquiry." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(10):1587-617.
- de Haas, Hein, Katharina Natter, and Simona Vezzoli. 2016 "Growing restrictiveness or changing selection? The nature and evolution of migration policies 1946-2013." *International Migration Review*.
- De Mas, Paolo. 1990. "Regroupement Familial Marocain aux Pays-Bas 1968-1987: Un Aperçu Quantitatif." Pp. 147-70 in *Le Maroc et La Hollande. Actes de la Deuxième Rencontre Universitaire*. Rabat: Université Mohammed V.
- Duyvendak, Jan Willem, Peter Geschiere, and Evelien Tonkens. 2016. *The Culturalization of Citizenship: Belonging and Polarization in a Globalizing World*: Springer.
- Engbersen, Godfried, Erik Snel, and Masja van Meeteren. 2013. "Declining migration from Morocco to the Netherlands and the diminutive causation of migration." Pp. 10-13 in *4th Norface Migration Network Conference on" Migration: Global Development, New Frontiers*.
- Entzinger, Han. 1985. "Return Migration in Western Europe: Current policy trends and their implications, in particular for the second generation." *International Migration* XXIII(2):263-90.
- Ersanilli, E., and R. Koopmans. 2010. "Rewarding Integration? Citizenship Regulations and the Socio-Cultural Integration of Immigrants in the Netherlands, France and Germany." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(5):773-91.
- . 2011. "Do Immigrant Integration Policies Matter? A Three-Country Comparison among Turkish Immigrants." *West European Politics* 34(2):208-34.
- Foresight. 2011. "Foresight: Migration and Global Environmental Change." London: UK Government Office for Science,.
- Goedings, S. 2008. "Echtgenotes, mijnarbeiders, au-pairs en soldaten: de pionnen op het Europese schaakbord. Gender en de Europese migratieonderhandelingen, 1950-1968." *Tijdschrift voor Sociale en Economische geschiedenis* 5(1):49.
- Hatton, T. J. 2009. "The Rise and Fall of Asylum: What Happened and Why?" *Economic Journal* 119(535):F183-F213.
- Huijnk, Willem, Mérove Gijsberts, and Jaco Dagevos. 2014. "Jaarrapport integratie 2013."
- Jónsson, Gunvor. 2010. "The environmental factor in migration dynamics: a review of African case studies."
- Koops, Enne. 2012. "Ik vertrek! Emigratie uit Nederland vroeger en nu." *Geschiedenis Beleven*, 28 augustus 2012.
- Lancee, Bram, and Jaap Dronkers. 2011. "Ethnic, religious and economic diversity in Dutch neighbourhoods: Explaining quality of contact with neighbours, trust in the neighbourhood and inter-ethnic trust." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37(4):597-618.
- Lovejoy, Paul E. . 1989. "The Impact of the Atlantic Slave Trade on Africa: A Review of the Literature." *The Journal of African History* 30(3):365-94.
- Massey, D.S. . 1991. "Economic Development and International Migration in Comparative Perspective." Pp. 13-47 in *Determinants of Migration from Mexico, Central America, and the Carribean*, edited by S Díaz-Briquets and S Weintraub. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Massey, Douglas S. 1990. "Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration." *Population Index* 56:3-26.
- Meershoek, Guus. 1999. *Dienaren van het gezag: de Amsterdamse politie tijdens de bezetting*. Amsterdam: Van Gennep.
- Menocal, Maria Rosa. 2009. *The ornament of the world: How Muslims, Jews, and Christians created a culture of tolerance in medieval Spain*: Back Bay Books.

- Musterd, Sako, and Ronald Van Kempen. 2009. "Segregation and housing of minority ethnic groups in Western European cities." *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie* 100(4):559-66.
- Musterd, Sako, and Sjoerd De Vos. 2007. "Residential dynamics in ethnic concentrations." *Housing Studies* 22(3):333-53.
- Piore, Michael J. 1979. *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. . Cambridge: Cambridge University Press.
- Portes, A., and M. Zhou. 1993. "The New 2nd-Generation - Segmented Assimilation and Its Variants." *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 530:74-96.
- Postma, Johannes. 1990. *The Dutch in the Atlantic slave trade, 1600-1815*: Cambridge University Press.
- Presser, Jacob. 1965. *Ondergang: de vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom, 1940-1945*: Martinus Nijhoff.
- Putnam, R.D. 2000. *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Romijn, P. 1995. De Oorlog (1940-1945). In: J.H.C. Blom et al. *Geschiedenis van de Joden in Nederland*. Meppel: Balans.
- Shadid, W.A. 1979. "Moroccan Workers in the Netherlands." Leiden: University of Leiden.
- Smeets, Henk, and Fridus Steijlen. 2006. *In Nederland gebleven: de geschiedenis van Molukkers 1951-2006*: Bakker.
- Snel, Erik. 2003. "De vermeende kloof tussen culturen."
- UNDP. 2009. *Overcoming barriers: Human mobility and development*. New York City: Human Development Report 2009, UNDP.
- van Amersfoort, Hans. 2011. "How the Dutch Government stimulated the unwanted immigration from Suriname " in *IMI Working Paper 47*. Oxford: International Migration Institute.
- van de Werfhorst, H. G., and F. van Tubergen. 2007. "Ethnicity, schooling, and merit in the Netherlands." *Ethnicities* 7(3):416-44.
- van Faassen, Marijke. 2001. "Min of meer misbaar. Naoorlogse emigratie vanuit Nederland: achtergronden en organisatie, particuliere motieven en overheidsprykkels, 1946-1967."
- Vermeulen, Hans. 1997. *Immigrantenbeleid voor de multiculturele samenleving*: Het Spinhuis.
- Vezzoli, Simona. 2015. *Borders, independence and post-colonial ties: The role of the state in Caribbean migration*